

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՅ ՊԱՏԻՄԱՐԹՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՀՐԶԱՆ

Ը. ՏԱՐԻ 1934

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԱՆ

2828

Ս Ի Ո Ն

ՑԱՆԿ ՆԻԻԹՈՑ 1934 ՏԱՐԻՈՅ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —

Ա. Զամ. — Եղիշէ Վարդապետ.	150
Պարեգին Արեւաթ. Յովսէփեան. — Հաղ- րատի դպրոցի մի զուլիս զործոց.	110, 148, 180, 206, 305

Մկրտիչ Եսայ. Աղաւնուցի. — Ս. Ծննդեան ատոյին աւանդութիւնը հայ մատենա- գրութեան մէջ.	17
Մարգարէական գրութեան հայ մատենա- գրութեան մէջ.	52
Ռաֆայէլեանի եկզարբութիւնը եւ իսահակ Հայկազն.	80

Ն. Աղանց. — Տեղեկագիր Հ. Աճառեանի «Պատմութիւն հայերէն լեզուի» զործին.	382
--	-----

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԱԿԱՆ. —

— Տաղ Յարութեան.	107
Արտէ Երկաթ. — Աստեղանաւ.	76
Այս հայելին անսահման.	179
Աղախինը.	238
Աստեղատուն.	382

Արսոյս. — Աղօթք.	179
Եղիվարդ. — Հսկում.	109
Մատենը.	205
Դերեզմանիդ առջեւ.	328
Նաւը.	281

Թ. Ե. Գ. — Մունջ պատասխանը (բրգմ.)	145
Jean Aicard. — Խրած նաւը.	100

Հրաչ Բաշաբեկ. — Արարածէն առ Արարիչ.	147
Առիւծները.	238
Արարածէն առ Արարիչ.	303

Յ. Պ. — Լոյս բերաններ.	270
------------------------	-----

Ս. Պետրոսեան. — Վեհադոյն անմահները.	204
-------------------------------------	-----

Վահան Թէֆեհեան. — Մահուան.	44
----------------------------	----

Վահէ - Վահեան. — Լա՛ւ է.	24
Անձրեւէն վերջ.	44
Իմաստութիւն ալեհեր.	76
Խնկաման.	109
Իրիկուն.	205

Վ. Հիւկո. — ?	270
Raoul Guyader. — Սպասումը.	23

ԳՐԱԿԱՆ. —

Դ. Մխալեան. — Վահան Թէֆեհեանի գրա- կան զործունէութիւնը.	45
Ե. Վ. Դ. — Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ.	193
Յ. Օսովան. — Սաղիմական.	240, 271

ԴԻԻԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԱՅ. —

Մ. Ե. Ն. (հրաւ.) — Ի. Կ. Պոլսոյ պատրիարք Սարգիս Թէքրիտաղցի առ Եղիազար կա- թողիկոս յերուսաղէմ.	124
ԻԱ. Յակոբ կաթողիկոս Ջուղայեցի Ամասիայէն առ Եղիազար կաթողիկոս Երուսաղէմ.	124

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ. —

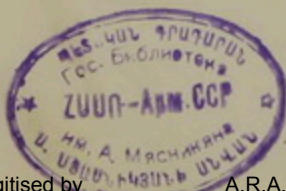
Կ. Յ. Բաամաշեան. — Արշամի դրամը.	309
----------------------------------	-----

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ. —

Պատկ Արեղայ Թումայեան. — Քրիստո- նէական երգին ծագումը եւ նախնական աղբիւրները.	343
Քրիստոնէական երգին ծագումը, իր նախ- նական ձեւերը.	388
Պրոնիսլավա Քէօրբիւկեան. — Հայ երա- ժշտութիւնը.	84
— Ջուղայի պատարագը.	88

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —

* * * «Այս տարի ալ».	2
Ոսկի օրորոցը եւ անշուք մտաւորը.	5
Տխուր ակտանշան.	35
Անխիղճ զգացմունք.	65
Յարութեան խորհուրդը.	97
Տառապանքին փաստը.	131
Այդ ամբը.	167
Կրօնական գրականութիւն (Ա.).	225
» » (Բ).	257
Հազարհինգհարիւրամեակ Աստուծա- շունչի հայերէն թարգմանութեան.	289
Յեղական ողջմտութիւն.	321
Տանեկեանները դարադարձ.	368

145-98 1934 Տահ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ. —

Թ. — Յովհաննէս Մկրտիչ.	7
Աւագ տօներ, Որդիք Որոտման.	371
Ժ. Պ. — Յիսուսի ազդեցութեան միջոցները.	38, 69
Յիսուսի գործին իրականացումը.	101, 134, 171, 229, 263
Յիսուսի ուսուցումը ըստ համատեսականներու (Աստուծոյ Թագաւորութիւնը).	296, 324, 371
Կ. Ա. Մ. — Սուրբ Դիրք.	138, 174, 196
Մ. Ե. Ն. (հայացուց) — Սամարացիք ի հընումն եւ այսօր.	41
Եօթնաստեղեանն աշտանակը.	74
Պատկերները Հրէից բով.	176
Սեղանները Հին Կտակարանի մէջ.	201
Պաղեստինի վայրի կենդանիները ի հնումն եւ այսօր.	232
Անտարք անասունները, ըստ Մովսիսական Օրէնքին.	244
Հրէական Շարաթը ի հնումն եւ այսօր.	299
Շաւարշ Վրդ. — Կրօնքի իմաստասիրութիւնը.	
Է. Կրօնք եւ գիտութիւն.	235
Ը. » » »	266
Թ. » » »	377
Տաւուսեցի. — Ոտնլուայ.	104
Տիրան Վրդ. Ներսիսեան. — Աստուած, մարդ, տիեզերք.	10

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ. —

Դարեգին Արեւսպ. Յովսէփեան. — Պատասխան Վեր. Կ. Պ. Ատանալեանի հարցումներին.	24
Դ. Մխալեան. — Նպատակ եւ կազմակերպութիւն.	77

ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ. —

Մ. Ե. Ն. — Կարեւոր պեղումներ Բեթղեմէի Տաճարին մէջ.	330
--	-----

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ. —

Բարգէն Սարկաւագ. — «Եկայր հաւատացեալք».	188
Զգօն Վրդ. Տէր Յակոբեան. — «Հայոց հին կրօնը կամ հայկական դիցաբանութիւն».	89
Ն. Վ. Պ. — «Ուղղագրութիւն եւ առօրեանութիւն հայերենի».	217

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. —

Դ. Մամաւր Յարմի. — Պատմութիւն Երկրորդ հայոց թագաւորութեան.	386
--	-----

Մկրտիչ Սպս. Աղաւունցի. — Խորալէզ Ֆահիլի վանքին, եկեղեցիին եւ գերեզմանատան նորագիւտ աւերակները.	114, 182
Յակոբի ջրհորը եւ Ս. Փրկչի եկեղեցին.	210, 310
Յ. Քիւրաեան. — Նիւթեր պուլկարահայոց պատմութեան համար.	55, 119, 185
Պրոնիսլավա Քէօրիպեան. — Լեհաստանի Հայերը.	212, 312

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —

ՅՈՒՆՈՒԱՐ. — Ամօրեայ լուրեր.	29
Նուիրատուութիւններ.	29
ՓԵՏՐՈՒԱՐ. — Յորեկան քանաստեղծ Վահան Թէրէեանի.	61
Ս. Պատրիարք Հօր Նամակը Յորեկանական Յանձնաժողովին.	61
Յաւակցական Նամակ Քէնթըրպրիի Արքեպիսկոպոսին.	62
Ամօրեայ լուրեր.	62
ՄԱՐՏ. — Պ. Գալուստ Գիւլպէնկեան մեր մէջ.	95
Ամօրեայ լուրեր.	95
Նուիրատուութիւններ.	96
ԱՊՐԻԼ. — Ամօրեայ լուրեր.	125
Նուիրատուութիւններ.	128
ՄԱՅԻՍ. — Ամօրեայ լուրեր.	155
ՅՈՒՆԻՍ. — Ամօրեայ լուրեր.	191
ՅՈՒԼԻՍ. — Լուրեր Ս. Էջմիածնէն.	223
Ամօրեայ լուրեր.	223
ՕԳՈՍՏՈՍ. — Զեռնադրութիւն չորս նոր արեղանքներ.	245
Հոգեւոյ Տ. Եղիշէ Դուրան Ս. Պատրիարքի դամբարանը.	248
Ամօրեայ լուրեր.	249
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ. — Ամօրեայ լուրեր.	286
Նուիրատուութիւններ.	288
Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ սալաշատակումը.	288
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ. — Ամօրեայ լուրեր.	320
Նուիրատուութիւն.	320
Շնորհակալիք.	320
ՆՈՅԵՄԲԵՐ. — Ամօրեայ լուրեր.	349
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ. — Ամօրեայ լուրեր.	392

ՎԿԱՅԱԲԱՆԱԿԱՆ. —

Մեսրոպ Սպս. Նճարեան. — Դրվագը Կանցի (Կարին) նոր վկայ.	122
---	-----

ՏԻՐՈՒՆԻ. —

Եղերամահ վախճան Տ. Զեռնիկ Ս. Արեւսպ. Դուրանի.	31
---	----

Տ. Ստեփանոս Ս. Արքեպս. Յովակիմեան.	157
Թորոս Թորամանեան.	159
Տ. Ներսէս Աւագ քահանայ Թաւուքեան.	252
Կարապետ Մելգոնեան.	253
Յովակիմ Ֆէրմանեան.	256
Հանգիստ Տ. Գրիգորիս եպս. Պալարեանի.	351

ՏՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ.—

Նոստր.— Նկատողութիւններ Ս. Ծննդեան տօնին առթիւ.	14
--	----

ԱՅԼԵՒԱՅԼԲ.—

Ակամայ անդրադարձութիւնք. (ԽՄԲ.)	57
---------------------------------	----

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Տառք.	161
Արարողութիւնք բացման զամբարանի Հո- ղելոյս Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքի Դուր- եան եւ «Սրբոց Թարգմանչաց - Դուր- եան զրական մրցանակ»ի պարգեւա- րաշխութիւն.	352
Էջմիածնական թղթակցութիւններ (Ա.)	278
» (Բ.)	317
(Իրազեկ)	
Կոնդակ Հայրապետական.	33, 129, 361, 363
Նամակ Ս. Էջմիածնէն.	348
Նօթք եւ նիշք.	93, 152, 346
Շնորհաւորանք.	1
Շրջաբերական.	365
Պէգէլէլ.	275
Տեղեկագիր Ուսումնական Խորհրդոյ.	254

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Ը. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1934-ՅՈՒՆԻՈՒՐ

ԹԻԻ 1

Ծ Ն Ո Ր Է Ա Բ Ո Ր Ա Ն Ջ

ՍԻՈՆ, ի սկիզբն նոր տարւոյս եւ ի մոտս ուրե-
րորդ տարեդարձի իր նորոգեալ հրատարակութեան, Ամա-
նորի եւ Ս. Ծննդեան ջերմագին շնորհաւորութիւններ
կ'ուղղէ իր բոլոր մերձաւոր եւ հեռաւոր ընթերցողներուն,
բաժանորդներուն, աշխատակիցներուն, համակրողներուն,
սատարողներուն եւ բոլոր այն պատուական ազգայիննե-
րուն, որոնք իրենց սուրբ կրօնքին եւ սիրելի ազգին հա-
ւասֆը, մայրենի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սէրը եւ Հայ
Երուսաղէմի զգացումն ունին իրենց սրտին մէջ. այսինքն
ամբողջ Հայութեան:

Իբրեւ Պատգամաբեր Առաքելական Ս. Աթոռոյս, եւ
բարգման Ն. Ա. Սրբազան Պատրիարք Հօր եւ Պատ.
Միաբանութեան ըղձից եւ զգացմանց, ան կը մաղթէ ի
խորոց սրտի ու նոր տարին եւ Ս. Ծնունդը վերանորոգուած
կեանքի եւ երջանկութեան աւետարան ըլլան, ամբողջ
աշխարհի համար՝ տիեզերական խաղաղութեան անսոս
հաւաստիքներով, եւ հայրենաբնակ եւ ի Սփիւռս ցրուեալ
Հայութեան համար՝ մխիթարութեան եւ բարօրութեան
երաւելիքներով:

Զկայ տարակոյս թէ, այսպիսի բարեկեան օրերու
միջոցին մանաւանդ, ամէն Հայու սրտագին փափաքն է
որ նոր սկսող տարւոյն ընթացքին խաղաղ աննեղին ցա-
ւալի այն պատակումներն ու պայքարները, որոնք, թէեւ
ուրեք ուրեք պատահած, բայց կը վշտացնեն ամբողջ ազ-
գին հոգին: ՍԻՈՆ բոլորով սրտի կը մասնակցի այդ գո-
վելի փափաքանաց, եւ կ'աղօթէ որ Տեառն մերոյ Ս.
Ծննդեան տօնին օրհնութեամբ ամէնուն սրտին մէջ ծնի
հոգի խաղաղութեան եւ համերաշխ սիրոյ, որոնց մէջ
միայն կրնայ կազդուրուիլ եւ բարգաւանիլ բովանդակ
ազգային կեանքը:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

«ԱՅՍ ՏԱՐԻ ԱԼ»

«Այս տարի ալ,, տարի մը եւս... Քիչ մը կը նմանինք ամէնքս ալ առակին տառապած ծերունիին, որ, ճամբու իր տաժանքին մէջ խոնջ ու դժգոհ, վերելքի մը ոտքը՝ բեռը կռնակը նստած, ձայն տուաւ մահուան որ զայս առնէ իր հոգին ու ազատէ զինքը այս կեանքէն. բայց երբ եկաւ Մահը, «օգնէ՛ ինծի որ ելնեմ ու ճամբաս շարունակեմ,, ըսաւ անոր, շիկնոտ ու ամօթահար:

Կեանքէն տաղտկանալով ապրելէ այլ եւս դադրելու իղձը ոչ միայն անկեղծ չի կրնար ըլլալ բարոյապէս, այլ եւ հոգեբանապէս ալ բոլորովին մակերեսային միտում մըն է: Արտակարգօրէն բացառիկ պարագաներէ զատ, մահուան տենչալը բնականոն հոգիի գործ չէ երբեք: Կեանքին սէրը ընդածին և ամենէն խոր զգացումն է սրտին: Բոլոր մարդիկ, տարբեր պատճառաբանութիւններով կամ տեսակէտներէ թերեւս, բայց ամէնքն ալ նման ու նոյն եզրակացութեամբ, կը յանգին միշտ կեանքը մահէն նախամեծար համարելու երկընտրանքին:

Ասոր համար է որ երկարակեցութեան մալթանքը ամենէն աւելի կը զգուէ մարդկային զգացողութիւնը. ժպիտը, զոր կը ծաղկեցնէ անիկա զառամածին խորշումներուն մէջ ալ, միամիտ յոյսով գնուած յոյսին բերկրանքին նշանն է աւելի՛ քան թէ հեգնախառն զուարճանքի:

Այս զգացումին, այսինքն կեանքի սիրոյն կամ ապրելու իրաւունքին եւ փափաքին հանրական եւ հանդիսաւոր արտայայտութեան առիթն է Ամանորը, քաղաքային եւ ընկերային պատճառներով ստեղծուած ոչ-կրօնական տօն մը ինքնին, որուն խոթու չէ նայած սակայն Եկեղեցին ալ, անոր մէջ տեսնելով անշուշտ բարոյական կարելիութեանց շինիչ պատեհութիւններ:

Այս է պատճառը անշուշտ որ, նոր տարուոյ սեմին վրայ, մինչ մեր միտքը կը տանի զմեզ անցնող օրերուն, եւ միւսներուն՝ որ անոնց պիտի յաջորդեն, խղճի ազդում մըն է ամենէն աւելի որ, անտարակոյս քրիստոնէական ունակութիւններէ ինկած հոն, կը շարժէ մեր ներքին էութիւնը, թերի մնացած զործերու եւ կիսատ թողուած պարտականութիւններու մտածումէն տրտմած դիտակցութիւնը պայծառացնելով ապագայի յուսադրութիւններով. ու նման Աւետարանի այլաբանութեան ներկայացուցած մշակին, որ տարուան մը յամուրդ կը խնդրէր դժգոհ այգետէրէն, կարենալու համար անպտուղ դատուած իր աշխատանքը աւելի արդիւնաւոր ընծայել, ամէնքս ալ, ամէն տարի, ամալներջի հուսկ վայրկեանին, ներքին ինքնաքննութենէ մը՝ այսինքն պարտուց և իրաւանց մեր բարոյական հաշուեկշիռին ակնարկ մը տալէ վերջ, կ'ըսենք իւրովի. Տարի մըն ալ, «այս տարի եւս,, որպէսզի կարողանանք արժեցնել զոյութիւննիս և զործը որ կը սպասուի մենէ:

Գեղեցիկ և կազդուրիչ ոգի մը կայ արդարև այդ խօսքին կամ մտածումին մէջ. իր պատուոյն պարտականութեանց սերտ զիտակցութիւնն ունեցողը միայն կրնայ ըսել ինքզինքին. լաւ է որ զանցառու մը եղած չըլլամ իմ նմաններուս կարգին մէջ. անհրաժեշտ է որ կրկնապատկեմ ջանքերս՝ ինձմէ սպասուած զործը իր լրումին հասցնելու համար. տարի մը եւս, «այս տարի ալ», ու նոր և աւելի լայն հորիզոններու նայելով՝ վերսկսիլ կեանքի կռիւը:

Բայց ինքզինքը այդպիսի վճռականութեան առջև դնել կարենալու համար, մարդ պէտք է ունենայ նախ անկեղծութիւն՝ տեսնելու համար իր թերին, և յետոյ կորով և պայծառատեսութիւն՝ ինքզինքը ընդունակ գտնելու համար ստանձնելու նոր և ծանրագոյն բեռներ: Առակին ծերունին՝ որ մահը կանչեր էր, զգաց ի վերջոյ թէ իրեն համար որքան նուաստ բան մը պիտի ըլլար ճամբուն մէջտեղը թօթուել թափել իր բեռը, և յետոյ կամք և արիւթիւն ունեցաւ ժողովուր իր քամուած փշրուած ոյժերը, վերելակելու համար դէպի իր առջև ցցուած սեպ զառիվերը:

Արդարութիւն է, ստուգիւ, որ ամէնքս ալ, ամէն տարիի վախճանին, կարենանք տեսնել պակասը՝ որ անպատճառ զոյացած կը լինի մեր զործունէութեան դէպի իր լրումը կատարած ընթացքին մէջ: Արդարեւ, ինչ որ ալ լինի իր ըրած աշխատութեանց արդիւնքին գումարը, պարկեշտ մարդը, ի մտի ունենալով աւելի ընդարձակ հնարաւորութեանց համար Աստուծմէ և Բնութենէն լայնօրէն իրեն տրամադրուած կարողութիւնները ու պատեհութիւնները, պէտք է անբաւական և անզոհացուցիչ գտնէ միշտ ձեռք բերուած արդիւնքը, և աչքերն ուղղէ աւելի վեր և հեռուն: Չէ՞ որ սէրն է կեանքին նպատակը, սէր՝ բարիին և բարութեան համար: Մարդկօրէն ի՛նչ աստիճան նուիրումով ալ որ շահագործել ջանացած ըլլանք մեզի աւանդուած Յոյսի և Հաւատքի քանքարները, անհնար է որ կարողացած ըլլանք փակել հաշիւը այն միւս աստուածային առաքինութեան՝ Սիրոյ, որ միշտ պահանջող պիտի մնայ մեր սիրտէն: Խնդիրը կամ զործը՝ անոր այդ պահանջը, այսինքն մեր իրեն ունեցած պարտքը ճանչնալ և ընդունիլ կարենալու մէջ է անշուշտ:

Անկեղծութիւն՝ թերութեանց առջեւէն աննկատ անցնիլ չկարենալու չափ, ու քաջութիւն՝ նոր պարտականութեանց մեծութենէն չխտչելու համար: Ահա՛ բարոյականը, զոր պէտք է ձգտինք փնտռել Ամանորի տօնին մէջ: Մերկացած՝ հին դիցակրօն բարբերու հեթանոսական պատկերներէն, որոնք դուն ուրեք կըրնային շողացնել տկար բարոյականի մը վաղանցուկ ցոլքերն անզամ, մեր նայուածքին կամ ըմբռնումին առջև պէտք է հազնի ան, ամանորական այդ տօնը, մաքուր և զօրեղ բարոյականի մը ներշնչումները: Պէտք է յիշեցնէ ան մեզի այն պատուէրները, որոնք կը սովորեցնեն մեզի թէ ինչպէս պէտք է ապրիլ, կեանքը կարենալ արժէքաւորելու համար. պատուէրները, զորս Աւետարանով յստակուած բարոյականը միայն կրնայ բանաձեւել և տալ մարդուն, ապրիլ՝ կարենալու համար սիրել մեր պարտականութիւնները, զորս մեր իտէալները, յանուն Աստուծոյ կամ ճշմարտութեան, կը դնեն մեր վրայ:

Թող չըսուի երբեք թէ կարճ է մարդու մը կեանքը, և անընդունակ՝ պարփակելու տեական և մեծ գործերու հնարաւորութիւններ: Կարճ չէ կեանքը, եթէ այդ բառը հասկնանք իր բուն ու բարձրագոյն նշանակութեամբ: Կեանքը, եթէ ապրուած է արժանաւորապէս, կանգ չառնուր երբեք հոն ուր մահը կը հանդիպի իրեն: Այս վերջինին՝ մեր անձէն իբրեւ աւար տարած բաժինը անոր տարերային մասունքը են միայն, մօխիւր և հող: Բուն կեանքը կը շարունակուի մարմինին գերեզմանուելէն ետքն ալ. ահա՛ մեծ եւ բարի բիւրաւոր այն միտքերն ու սիրտերը, որոնք իրենց մահէն վերջ եւս, իրենց անմեռ գործերով կը ծառայեն մարդկութեան:

Մարդկային կեանքը կիրարկութիւնն է մարդ էակին ազնուագոյն ոյժերուն, շնորհներուն. ու պէտք չէ մոռնալ թէ ամէնքս ալ ի ծնէ օժտուած ենք այդ ոյժերով: Կեանքը կատարումն է կոչումին. ու չկայ մարդ որ Աստուծոյ սահմանուած չըլլայ կոչումի մը:

Կ'ապրին անոնք միայն որոնք կրնան տեական և բարի գործ մը կատարել, առանց հետամտելու ունայն յիշատակներու. որոնք կրնան ապագայի վերածել իրենց ամբողջ ներկան, որոնց յոյսը լի է անմահութեամբ, եւ որոնք, վերջապէս, երկրի վրայ կ'ապրին իբրեւ երկնից քաղաքացիներ:

Կեանքը «անցք ստուերի» կամ ցամքող խոտ մըն է անոնց համար միայն, որոնք զայն կը փնտռեն սին վայելքներու եւ աննպատակ թարթափանքներու մէջ: Այնպիսիները, երբ օր մը, մօտենալով վերջին հանգրուանին՝ այն ճամբուն վրայ, ուր տարիներով տարուբերուած է իրենց գոյութիւնը, հասկնան թէ ամէն բան վերջապէս իր վախճանն ունի, խորապէս տաժանելի այլ անօգուտ ստրջանքով մը պիտի մտածեն թէ իրաւունք չունին երբեք «Ապրեցանք», ըսելու իրենց համար, վասնզի հողի մը տրուած էր իրենց՝ որպէսզի անհունին ցանկան, իսկ իրենք գործածած էին զայն՝ ամենէն անարժէք և զուհիօրէն հունաւոր իրերու կառելու համար, սիրտ մը՝ սիրելու համար արդարութիւնը և բարին, զորս չէին ճանչցեր անգամ, միտք մը՝ ծառայելու համար ճշմարտութեան, այսինքն Աստուծոյ, որուն տեղ չէին ուզած տալ բնաւ իրենց խորհուրդներուն մէջ: Իրենց բովանդակ կեանքին մէջ, առանց երբեք ապրելու, անցեր էին միայն անոնց քովէն, որոնք իրօք կրցեր էին ապրիլ իսկական կեանքը . . .

Իսկական կեանքը, «այն որ ո՛չ հաճոյք է և ո՛չ վիշտ, այլ ամենէն լուրջ գործը», զոր յանձն առած ենք կատարել, մեր պատուոյն, ուրիշներուն օգտին և Աստուծոյ փառքին համար:

Անոնց համար, որոնք կը զգան թէ իրենց կեանքը, աւելի կամ նուազ աստիճանով շեղած իրեն համար սահմանուած նպատակէն, չէ կրցած լիովին արդարացնել իր կոչումը, որչափ բարի պիտի ըլլար նոր կեանքի և նորոգ գործունէութեան սրտեռանդն և աննենգ ուխտի մը զիտակցութեամբը նայիլ նոր տարւոյ արշալոյսին եւ ըսել հողին խորէն. «Տէր, . . . զայս ամ եւս», . . . այս տարին ալ չնորհէ ինծի . . .

ՈՍԿԻ ՕՐՈՐՈՅԸ ԵՒ ԱՆՇՈՒՔ ՄՍՈՒՐՔԸ

Ոյն տեղ, Բարիզի հինաւուրց արքայական պալատին շքեղ սրահներէն մէկին մէջ, տեսադրուած կը մնայ դեռ ոսկի այն որրանը, ուր կը նիրհէր Հռովմի մանուկ արքան, իր հօրն ու մօրը, կայսեր և կայսրուհւոյն, կաթողին սիրով քաղցրացած մթնոլորտի մը մէջ:

Գիշեր մը, Խնունդի գիշեր, — ինքը կը զրէ իր «Յիշատակներու մատեան»ին մէջ — արթնցաւ Նարոլէոն՝ ձայներէն զանգակներուն, որոնք իրենց եթերային համանուագովը կը լեցնէին մեծ մայրաքաղաքը, ամէնուն սրտին մէջ նորոգելով Փրկչին մարդեղութեան խորհուրդը:

Ինքնակալը, որ այդ թուականին իր ձեռքին մէջ ունենալ կը կարծէր աշխարհի ճակատագիրը, քնթաթախ նայուածքը յանկարծ ուղղեց ծիրանածին դաւկին, որ բեհեզներու մէջ կը հանգչէր հոն խաղաղիկ, մինչ իր մտածումը կ'երթար անասուններու շունչովը տաքցած այն գոմին, ուր մսուրի մը յարդերուն մէջ դրեր էր օր մը մայր մը՝ խորհրդաւոր այն նորածինը, որուն կ'ուղղուէին տակաւին ահա բոլոր սիրտերը:

Ոսկի օրորոցը՝ իր աչքին առջև, և անշուք մսուրքը՝ իր երևակայութեան մէջ, անողոք բաղդատութեան մը եզրերը տուին իր մտքին, գտնելու համար ճշմարիտ մեծութեան չափանիշը:

Տասնևինը դարեր անցեր էին այն օրէն ի վեր. ու մարդիկ պաշտումի միշտ աւելի սրտազին երկիւղածութեամբ վերաբերուեր էին անոր անունին և յիշատակին. մինչ ոչ ոք պիտի կարենար հիմակ ըսել իրեն թէ, նոր սկսած այդ տարւոյ վախճանին գէթ, ինչ բախտ կը սպասէր իր զաւկին, զոր փառքն ու դիպուածը առաջին օրէն ժառանգ էին հռչակեր օգոստական այն գահուն՝ որուն վրայ, դարեր առաջ, այն միւսին ծնած օրերուն, կը բազմէր աշխարհի տիրակալ մեծ կայսր մը:

Ձանգերուն համերգը կ'եղանակէր «... յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»ը: Կայսրը սուգուած էր խոկումներու խորը: Ոչ մէկ ատեն այդ բառը, խաղաղութիւն, իր ռազմաշունչ հողին վրայ չէր ունեցած այն ազդեցութիւնը, զոր ունեցաւ այդ պահուն, երբ երկու մանուկներէն մէկին տեսքը և միւսին յուշքը իր դատումին առջև կը դնէին պատերազմին և խաղաղութեան զուգակշիռը:

Քունը հեռացեր էր իր աչքերէն, որոնք կ'այրէին կարծես ներքին կրակի մը գոլերէն: Ամբողջ ուշքը իր մէջը խորացուցած, կ'ունկնդրէր խղճին, ուսկից կը թուէր լսել ձայներ, իրարու զարնուող շշուշներ, որոնք անձկութեան եւ տախնապներու մէջէն կուգային զոգցես:

— «Պատերա՛զմը՝ տիրապետութիւնն է ան. խաղաղութիւնը՝ ազատութիւնն է անիկա». — «Պատերա՛զմը՝ այն զործն է, որով ժողովուրդ մը արեան գնով կը պաշտպանէ ինքզինքը՝ իր վրայ խուժող անիրաւութեան դէմ». «Խաղաղութիւնն է որ տեւական կ'ընէ ազատութիւնը, արդարաւիշի՛ս՝ հաւասարութիւնը, բեղմնաւոր՝ եղբայրութիւնը»: — «Պատերազմը հաւաքական զոհարերութիւնն է՝ ի սպաս պատուոյ զգացումին. ան կը բարձրացնէ ժողովուրդներու հոգին». «Պատերազմը, հիներու այդ արիւնռուշտ բնագոյն, զոր քաղաքակրթութիւնը մարդասպանութեան արուեստի մը վերածեց յետոյ, համայնական և եւ պերելի այն ոճրագործութիւնն է, ուր Աստուծոյ պատկերը կ'անզոհանուի մարդուն բզբտուած բարոյականին մէջ». — «Ճշմարտութիւնը կը սիրէ հեզութիւնը և խաղաղութիւնը, որոնք ի վերջոյ պիտի ժառանգեն երկիրը». — «Պատերազմը անէծքն է երկնից, խաղաղութիւնը՝ օրհնութիւնը Յաւիտենականին:

Փոթորկած ծովն էր իր սիրտը, ուր մտածումները, իբրեւ խիստ հովերէ մտրակուած ալիքներ, կը բարձրանային իրարու դէմ ու միմեանց վրայ:

Յանկարծ, արշալոյսին հետ, լացի ճիչէն՝ զոր իր ոսկի որրանէն արծաղեր էր իր սիրասունը, սթափեցաւ անիկա, իբրեւ հոգեխռով անուրջ մը, յայտնապէս համազրաւուած՝ խաղաղութեան խորհուրդովը:

Այդ խորհուրդը յետոյ աւելի կը լայննար աշխարհակալին սիրտին խորը, երբ, պալատին մատուռին վերնատունէն, ուր զացած էր ան՝ ներկայ ըլլալու համար պատարագին, կը լսէր երգիւնին զրաւիչ եւ զոռ ներդաշնակութեան մէջէն եղանակուած սա բառերը.

“Տէրը բարձր է բոլոր ազգերուն վրայ.

Անոր փառքը երկինքէն ալ վեր է:

Ո՞վ է նման Յաւիտենականին՝

Մեր Աստուծոյ:

Անիկա վեր կը բարձրացնէ աղքատները փոշիներուն մէջէն.

Ու տառապածները՝ աղբիւսներուն մէջէն.

Եւ զանոնք կը նստեցնէ իշխաններուն հետ,

Իր ժողովուրդի իշխաններուն հետ,,:

Կնճիւր պարզուած էր կայսեր սրտին մէջ. ան կը խորհէր, գէթ այդ պահուն, թէ ճշմարիտ մեծութիւնը պէտք է փնտռել ոչ թէ հոն ուր մարդկային նկատումներ ճիգ կ'ընէին տեսնելու զայն, այլ հոն միայն՝ ուր աստուածային յայտնութիւնը կը ցուցնէր զայն:

Փրանսական մեծ ոստանը կը խայտար անհուն ոգեւորութեան մէջ, զոր Տօնին բերկրանքը կը հաղորդէր ամէնուն: Ոչ ոք կը մտածէր օրորոցին վրայ, ամէնուն մտածումը լուսաւորուած էր Մսուրքին խորհուրդովը:

Մոռցուած առարկայ մըն է ան այսօր, Պոնաբարթի զաւկին որրանը, հազիւ թէ հետաքրքրութեան իր մը. մինչ միւսը, Մսուրքը, խորան տիեզերական պաշտելութեան եւ սիրոյ, շարունակ իրեն կը քաշէ բիւրաւորներու հաւատքն ու երկրպագութիւնը:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻԶ

Մին՝ բացառիկ արժէք ներկայացնող ամենէն ինքնատիպ գէժքերէն, որոնց կը հանդիպինք Աւետարանի սեմին վրայ: Ղուկասու առաջին գլուխը, բարոյավէպի մը չափ սրտառու է և տպաւորիչ, ուր երկու սուրբ ընտանիքներու ողբակեանական աղընչութիւնները կը նկարագրուին՝ Խահակի, Սամփսոնի և Սամուէլի մանկութեան պատկերները յիշեցնող գիծերով, նախընթացքն է միայն սրտագին այն յարաբերութիւններուն, զորս Յիսուս և Յովհաննէս պիտի ունենային յետոյ իրենց կեանքին և գործունէութեան ընթացքին:

Քահանայի զաւակ, բարեպաշտ ընտանիքի մը ծոցին մէջ տիրացած էր կրօնական այս գիտակցութեան, որ անապատի ինքնամոլոփ խոկումներուն մարդը պիտի ընէր նախ զայն, անոր մէջէն դուրս բերելու համար յետոյ Իսրայէլի հին տեսանողներուն նմանող նոր մարդարէ մը, որ պիտի կրնար հանրային ուշադրութիւնը ուղղել նոր և մեծ թուականի մը արշալոյսին: Իր անձին վրայ նկատելի ամենէն կարեւոր կէտերէն մին է ուշագրաւ այն տարբերութիւնը որ կար իր և իրեն ժամանակակից այն միւս անապատականներուն միջև, որոնց թիւը այնքան մեծ էր այդ թուականին: Այսպէս, մինչ Եսսենեանները և նոյն իսկ նա՝ զոր Յովսէպոս կը մատնանչէ իւրեւ վարժապետ Յովհաննու, կամաւոր զբոսականքներով և անձնական լուացումներով, անհատական սրբացում միայն կը հետապնդէին, ինքը իր ժողովուրդին մեղքերովն ու փրկութեամբն է որ մտահոգուած է: Նըկարագրի և կեցուածքի անկասկածելիւնը, որով կը բնորոշուի Յորդանանու քարոզչին խռատն ու գործունէութիւնը, և անհանաջ այն զգացումը՝ որ Աստուծոյ մասնաւոր առաքելութեան պաշտօն մը ստացած ըլլալու գիտակցութեամբ կերտած էր զայն, բացարձակապէս անհաւանական կ'ընեն անոր որոշ կարգի մը կամ ազանդի մը պատկանելու թուիքը:

Իր գործունէութեան դաշտն էր Երու-

սաղէմի արեւմտակողմի, Յորդանանու և Մեռեալ ծովու արեւելակողմին միջակայքը, ուր զինքը լսել կուգային Հրէաստանէն, Գալիլիայէն և Պերէյայէն: Իր կարգախօսն էր՝ «Ապաշխարեցէք». իր պատգամն էր՝ «Մերձեալ է արքայութիւն երկնից». իր խորհրդապատկերն էր «Տապարառ արմին ծառոց» և «Նեծանոցն ի ձեռին»: Ժամանակին կրօնական և քաղաքական հանգամանքները, հռովմէական վարչութեան սրբապաշտութիւնները, երկիւղած հոգիներու յուսահատութիւնը, ամբարշտութեան յարաճուն յառաջդիմութիւնները, այս ամէնը՝ սեւեռամտածումի պէս ամրացուցած էին անոր մէջ այն համոզումը թէ հասած էր երկար տեսնէ ի վեր սպասուած ժամը, Եհովայի հանդիսաւոր յաղթանակին պահը: Հրաշք չէր գործեր, իր ազդեցութեան միակ միջոցն էր խօսքը, որուն հմայքը, ըստ Յովսէպոսի նոյն իսկ, անդիմադրելի էր ամբողջ ժողովուրդին վրայ: Յովհաննէս կը մկրտէր ալ. իր մկրտութիւնը նորադարձութեան կնիք տուող ձէս մը չէր սակայն, ոչ ալ փոխառութիւն մը Եսսենեաններէն, որոնք ցերեկն ու գիշերը քանիցս լուացումներ կը կատարէին. մինչ իրենը անգամ մը միայն տեղի կ'ունենար հաւանաբար, այսինքն միանգամ ընդ միշտ: Յովհաննու մկրտութիւնը՝ եթէ ոչ բոլորովին իրմէ յղացուած ինքնատիպ գործ մը, գոնէ իր մտածումովը ձեւակերպուած և նոր իմաստով լեցուած ձէս մըն էր, թերեւս հին կտակարանի ինչ ինչ հատուածներէն ներշնչուած: Անիկա ոչ թէ լոկ բարոյական՝ այլ միեւնոյն ատեն Ֆիլիքական մաքրագործութեան խորհրդանշան մըն էր, Աստուծոյ վերահաս թագաւորութեան մասնակցիլ կարենալու համար պատրաստութեան և սրբազործութեան արարողութիւն մը: Այս իսկ պատճառաւ, անիկա կրօնական գէթ առժամեայ ընկերակցութեան մը կապը կամ նշանը կ'ըլլար բոլոր անոնց միջև, որոնք զայն կ'ընդունէին: Զայս կը հաստատէ նախ այն իրողութիւնը թէ Յովհաննէս ալ, Յիսուսի պէս, իր աշակերտներուն խումբը ունեցաւ. յետոյ՝ մինչև առաջին դարու վերջերը իր անունով կրօնական հասարակութեանց գոյութիւնը (Գրծ. ԺԹ. 3) և ապա Յովսէպոսի ինչ ինչ խօսքերը, ու-

րոնք մկրտուածներուն միջեւ բարոյական կապ մը եղած լինելուն կ'ակնարկեն:

Յովհաննու անձնաւորութիւնը ըմբռնելու հարցին մէջ շատ աւելի կարեւոր կէտ մըն է սակայն այն թէ ինչ էին Յիսուսի և իր գաղափարները կամ համարումը միմիանց մասին:

Բաւական փափուկ հարց մը նկատուած է այս՝ շատերէն. վասնզի մեր փրկչին եւ նոյն ինքն Յովհաննու այդ մասին ըսած խօսքերը, զորս պահած են Աւետարանները, և որոնք տրամադրելի միակ աղբիւրներն են լուսաբանելու համար այդ կէտը, ըստ երեւոյթին գէթ՝ հակասութիւններ կը պարունակեն: Այսպէս, ամենէն գլխաւոր պարագաները միայն յիշելով, Յիսուս ըզ-Յովհաննէս ճշմարիտ մարգարէ մը և « ի ծնունդս կանանց » մեծագոյն անձնաւորութիւնը ճանչնալէ և յայտարարելէ վերջ, թոյլ կուտայ իրեն՝ երկնից արքայութեան անդամներէն ամենէն փոքրիկը կամ անշունը անկէ աւելի մեծ նկատել, և, անոր ակնարկելով, ըսել. « Երանի անոր որ չի գայթաղիր իմ մասին », այսինքն իրեն նկատմամբ գայթակղած լինելու զգացում մը վերագրել կարծես անոր:

Դարձեալ, մինչ Յովհաննէս, առաջին իսկ տեսնելուն զՅիսուս, ամբողջ ժողովուրդին առջեւ հանդիսաւորապէս յայտարարած էր անոր մեսիայութիւնը, և մկրտութեան ատեն տեսնելով անոր աստուածային փառքը, լիովին ճանչցած էր զայն, յետոյ վարանքի մէջ ինկած է կարծես անոր մասին, քանի որ իր աշակերտները կը զրկէ անոր հորցնելու համար թէ ինքն է ակնկալուած Մեսիան, թէ ուրիշին պէտք էր սպասել: Ասկից զատ, կարծես ներհակ զգացում մը կայ Յիսուսի և Յովհաննու աշակերտներուն միջեւ, որ կրնայ տարբեր ենթադրութիւն տանիլ միտքը:

Ինչպէս կանխեցինք արդէն ակնարկել, մատնանշուած հակասութիւնը առերեւոյթ է բոլորովին. Յիսուսի համարումը միշտ բարձր եղած է Յովհաննու անձնական արժանաւորութեան մասին. եւ զայն աղարտող որ և է գիծ չկայ բնաւ, անոր հանդէպ վերեւ յիշուած իր վերաբերմունքին կամ արտայայտութեան մէջ: Յիսուս, իր այդ բառերով, ուզած է հասկըցնել պարզապէս դժուարութիւնը՝ զոր

ապաշխարութեան մեծ քարոզիչը զգացած էր, իր նախապէս իբր Մեսիա ողջունած անձին խոնարհութեանը մէջ յետոյ եւս հաստատելու համար մեսիայութեան իրական ստորագրելիքները:

Եւ պէտք չէ մոռնալ թէ այդ դժուարութիւնը ո՛րքան բնական՝ նոյնքան բացատրելի վիճակ մըն էր Յովհաննու վրայ, երբ մտածենք թէ Յիսուս, խորհելով որ աստուածային ծրագրին իր անձին վրայ կատարումը գահավէժ շտապանքի մը ենթարկուած ատեն կրնար — միտքերու անպատրաստ այն կարողութեան մէջ որ իր շրջապատին մտայնութիւնն էր — ծնունդ տալ արտակարգ բարդութեանց, ինքն իսկ երկար ատեն չէր ուզած որ մարդիկ զինքը իբրեւ Մեսիա ճանչնան, այդ բառին այն առումովը որ իրենց ազգային մտածողութեան պահանջն էր զեւ այն ժամանակ, և համակերպած էր անոր օրին ատեն միայն՝ երբ համոզուած էր թէ Մեսիայի գաղափարը իր իմացումին համեմատ ըստ բաւականին պարզուած էր այլեւս գէթ բնտրեալ խումբի մը ըմբռնողութեան մէջ: Արդ, Յովհաննէս, թէեւ ճշմարիտ և գերազանց մարգարէ, որ զգացած էր Աստուծոյ թագաւորութեան մօտալուտ գալուստը, բայց վերջապէս ինքն ալ հաղորդ ժողովրդական այն մտածութեան թէ անյայտալ տեղի պիտի ունենար անիկա, բանտին մէջէն՝ ուր նստեր էր զինքը անբարոյ բռնաւորի մը անգութ քմայքը, իզձն ունեցեր էր հարցումի մը միայն: Այդ հարցումը, հեռու՝ տարակոյսի մը արտայայտութիւնն ըլլալէ, ընդհակառակն ապացոյցն էր իր հաւատքին զօրութեանը միայն: Հաւատացած էր և կը հաւատայ թէ ինքն է Մեսիան, և ատոր համար նոյն իսկ կը զարմանայ թէ ինչո՞ւ կը յապաղի իր մեսիայութեան գործադրութիւնը:

Հետեւաբար, ինչպէս իր վերաբերմունքն հանդէպ Յիսուսի՝ չի նշանակեր բնաւ փոփոխութիւն կամ նուազութիւն հիացման, նոյնպէս Յիսուսի նկատողութիւնն իր մասին՝ չի ցուցներ երբեք այլայլութիւն համարման: Անոր զիրքին նրկատմամբ փրկչին ըսածը բացասարկութիւն մըն է միայն և ոչ թէ դատում. ուզած էր հասկցնել թէ անիկա հասած էր մինչեւ եւ զերքը խոստացուած երկրին, բայց չէր մը-

տած ներս, մնալով հին ուխտին մէջ, երբ սկսած էր արդէն նորը:

Գալով Յովհաննու աշակերտներուն ընթացքին (Մատթ. Թ. 14 և չն.), ծանրակշիռ ոչինչ կայ այդ եղելութեան մէջ. սիրալիր հետաքրքրութեան արարք մըն է պարզապէս զոր կ'ընեն անոնք հարցնելով Յիսուսի թէ իր աշակերտները այնքան հոգածու չեն երեւիր պահեցողական կանոններու, որքան են իրենք եւ փարիսեցիները. ոչ թէ հակառակութեան հոգի կը ցուցնեն, այլ կ'ուզեն լուսարանուիլ: Թէ որքան հաշտ էին անոնք Յիսուսի գործին եւ խումբին հետ, կարելի է մակարեւել անկէ որ իրենցմէ ոմանք յետոյ խառնուեցան Յիսուսի խումբին. նոյնպէս անոնցմէ՝ որոնք մինչեւ Ա. դարու վերջերը գոյութիւն ունէին իբրեւ առանձին հասարակութիւն մը՝ Յովհաննու անուամբ, շատեր խառնուեցան նորակազմ եկեղեցիին: Առանց բոլորովին բաժնուած լինելու հրէութենէն, ինչ ինչ կէտերու մէջ իրենց մասնաւոր եւ ազատ կրօնական համոզումներն ունեցողներն էին անոնք հաւանաբար, որոնք ամենէն աւելի մերձաւոր կը զգային ինքզինքնին Աւետարանի հաւատքին, որուն մէջ ընկուզուեցան նաեւ յետոյ բոլորովին: Նոյնը կարելի է խորհիլ Եպիփանի օրով եղած Ս. Յովհաննու հետեւողներու աղանդին համար, ինչպէս նաեւ անոնց մասին, որոնք Ժէ. դարու կիսուն յայտնուեցան Տիգրիսի եւ Եփրատի գետախառնութիւն մօտերը, եւ որոնք ներկայիս չունին գոյութիւն:

Բայց Յովհաննու թէ՛ անձին՝ իր կենդանութեան միջոցին, եւ թէ՛ համբաւին՝ յետ իր մահուան՝ անսահման ժողովրդականութեան շարժառիթն է եղած՝ աւելի՛ իր արիական եւ աննեղ ընթացքը Հերովդէս Անդրիպատի հանդէպ եւ իր նահատակումը անկէ: Այս իրողութեան՝ Աւետարանը իբրեւ շարժառիթ կը ցուցնէ անձնական պարագայ մը, մինչ Յովսէպոս քաղաքական պատճառի մը կը վերագրէ զայն: Ըստ առաջինին, Չորրորդապետը բանտարկեց մարգարէն, որովհետեւ անիկա յանդիմանած էր զինքը, մծղնէութեան մը համար. ըստ երկրորդին, «վախնալով Յովհաննու պերճախօսութենէն եւ ժողովրդականութենէն, վասնզի հրեաները պատրաստ

էին անոր խորհուրդներուն հետեւելու, Հերովդէս, որ եւ է ամբոխային շարժում արգելելու համար, խորհեցաւ առաջուց մէջտեղէն վերցնել զայն, քան թէ յետոյ զղջալ ըլլալիք յեղափոխութեան հետեւանքներուն առջեւ»: Երկու աղբիւրներն այսպէս զիրար կը լրացնեն, մին՝ բանտարկութեան, միւսը՝ զլիսատումին շարժառիթը լուսարանելով: Յովհաննէս արգելափակուեցաւ Մաքերովի ամրոցին մէջ, Մեռեալ ծովու արեւելակողմը, Պերէայի հարուային սահմաններուն վրայ: Բանտարկութեան պայմանները կ'երեւի թէ շատ խիստ չէին ի սկզբան. Հերովդէս չէր համարձակեր զայրացնել ժողովուրդին զգացումները: Աշակերտները կ'այցելէին իրեն: Պարագաները փոխուեցան սակայն ի վերջոյ. ու վիպականօրէն ռդրեղական պարագաներու մէջ, զորս այնքան սրտառուչ պատկերացումով կը նկարագրէ Աւետարանը, տեղի ունեցաւ մարգարէին մահը:

Ազգայնական տեսակէտէն զիտուած, հայրենիքին բնաջնջումը պատրաստող քաղաքականութեան մը գործիք դարձած բռնաւորին դէմ ծառայած նահատակն է ան. իսկ կրօնական զգացման անկիւնէն նկատուած, ընտանեկան բարոյականի դատին ճամբան մարտիրոսացած սուրբը: Իր արիւնը մշտնջենական բողոքը նկատուեցաւ քաղաքական դաւերու շարժութեան եւ առանին ոճիրներու պղծութեան դէմ: Արքունիքի ինքնակոչ, աւելի ճիշդ՝ Աստուծոյ կարգուած քարոզիչն էր ան, որ, իբրեւ նորոմն նախնական կամ Եղիա, անխնայ ձաղկեր էր ինչ որ տեսեր էր լպիրշ եւ անբարոյ՝ պալատական կեանքի եւ բարուց վարագուրուած գեղեցկութեանց ներքեւ: Անբաժան՝ օրէնքէն, որուն ամենէն սուրբ ներշնչումներովը սակայն տողորուեր էր իր հոգին՝ իբրեւ վերջահաս շահաւիգը մարգարէներուն, որոնց շարքը պիտի փակէր ընդ միշտ, իր սրտին բովանդակ ձգտումովը յառած մնաց Շնորհաց լոյսին, որուն անլուռ քարոզիչն մնաց ցվերջին չունչն իր, իբրեւ «արուսեակ առաւօտեալ արեգական արդարութեան ծագման» կարապետելով իր քարոզութեամբը Բանին փրկարար պատգամը, եւ արիւնովը՝ անմահ Չորս քառութեան պատարագին:

Բոլոր հին եկեղեցիներու հետ, մերինը ևս. անոր մէջ կը պատուէ իր հաւատքին գերազանց սուրբերէն մին, նախ՝ ըստ Տօնացոյցի տօնելով իր ծնունդը, զլիսատութիւնը և նշխարաց փոխադրութիւնը, և ի յայտաւորս յիշատակելով իր յղութութիւնը և գլուխին գլուտը. յետոյ՝ ամէն երեքշաբթի (երբ սրբոց տօն կը կատարուի) առաւօտեան և ամէն շաբաթի կիրակնաժուտի պաշտամունքին խառնելով իր յիշատակը՝ «Արարչական» երգի և «Սուրբ ես Տէր» համբարձի շարականին միջոցաւ: Բաց աստի, զրեթէ ամէն օր կը յիշուի իր անունը աղօթական ասմունքներու եւ մաղթանքներու մէջ՝ Ս. Կոյսին, Ս. Ստեփանոսին, և Ս. Լուսաւորչի անուանց հետ զուգահաւասար. ամէն եկեղեցւոյ մէջ, բացի մկրտութեան աւագանէն, որուն վերեւ, Ս. Հոգւոյն շողքին ներքեւ իր դէմքն ալ կը ճառագայթէ Յիսուսին հետ դէմ յանդիման, ամէն եկեղեցի մէջ յաճախ խորան մը կայ իր անուան նուիրուած: Կ'աւանդուի թէ Լուսաւորիչ էր որ անոր նշխարները Հայաստան փոխադրեց Կեսարիայէն. ի ճանապարհին, ամէն կարեւոր հանգրուանի վրայ կանգնելով կամ պատուիրելով կանգնել տաճար՝ անոր անուան: Այնքան մեծ էր անոր ազդեցութիւնը հայոց քրիստոնէական զգացումներուն վրայ որ, ի Տարօն, ի Բագրեւանդ և այլուր, անոր յիշատակին կառուցուած տաճարներու շուքին ներքեւ միայն կարելի եղաւ ջնջել մոռցնել հայ հեթանոսական տօներու ամենէն նշանաւորները, Անահիտի և այլ գից աշխարհախումբ հանդիսաւորումները: Իրեն նուիրուած տաղերն ու գանձերը կը լեցնեն մեր կրօնական բանաստեղծութեանց գեղեցկագոյն էջերը. դեռ մինչև երէկ իր զգացումովը կը խնձղային Գըլակայ վանքն ի Տարօն, «Մշու Սուրբան Սուրբ Կարապետը, Ալաշկերտի, Սերաստիոյ, Կեսարիոյ և այլ բազում սրբավայրերու ուխտաւորական խմբումները: «Երկնաքաղաքացի՛ն Յովհաննէս», հայկական հաւատքն ու սիրտը այդ անունին առջեւ փառաւորած են անկեղծութեան, սրբութեան, քաջութեան և նուիրումի զաղափարը և զայն ջահակրող մեծ մարտիրոսը:

Թ.

ԱՍՏՈՒԱՄ, ՄԱՐԴ, ՏԵԶԵՐՔ

(Թերահաւատ մտաւորականութեան համար գրուած)

Անցեալ տարուան Սիոնի Աստուածայայտութեան տօնին նուիրուած թիւին մէջ գետեղած էինք յօդուած մը, «Մարմին եղև», ուր շատ խտացուած գաղափարներով բացատրել ջանացած էինք մարդեղութեան խորհուրդին ընդհանուր իմաստը և էական կարեւորութիւնը: Այդ գրութիւնը անգամ մը ծանր և կեղծանցեալ մտածումով կարդալ կը յանձնարարենք մեր մտաւորական ընթերցողներուն:

Յետոյ՝ որպէսզի կարգ մը թիւրիմացութիւններ փարատուին՝ կը կանխենք հոս աչք մը նետել այն լեզէն մը ողորմելի մարդերու՝ որոնք «արդիականութիւն» ըստուած խաւարամած նախապաշարումներու եւ աւելորդապաշտութեանց աղբերուն գարշութենէն չեն կրնար քիթերնին վեր վերցնել, և առանց խպնելու՝ քմծիծաղ մըն ալ կ'ունենան իրենց շրթներուն վրայ՝ ամէն անգամ որ կրօնքի ուղղափառութիւնը ներկայացուի իրենց: Անոնցմէ ոմանք, ի լուր քրիստոնէութեան խորհուրդներուն յայտադրութեան՝ «մտքի ցնորք, կամ շատ շատ մտքի մարդանք» կը կոչեն զանոնք. ուրիշներ կ'ըսեն. «Կրօնքը կեանք է և ոչ թէ աշխարհայեացք կամ իմաստասիրութիւն», կամ՝ «Բնազանցութիւնը եւ տրամաբանութիւնը կրօնքի հետ կապ չունին», ա՛յդպէս ուրանալով բանականութեան իրաւունքը: Տակաւին ուրիշներ՝ քրիստոնէութեան ջատագովութեան ի լուր՝ կը մըթմըթան. «Կրօնքին կամ քրիստոնէութեան սասանեալ կացութիւնը փրկելու ճիգ մըն է եղածը», եւայլն, եւայլն: Տակաւին չեմ յիշեր այն աւելի ստորին դասակարգի մարդիկը, մտքով աղքատ, ու սրտով անզգայ՝ որոնց համար քրիստոնէութիւնը «նախապաշարում» է, «զգայականութիւն»⁽¹⁾ է, «հոգեբանական երեւոյթ» է, «տնտեսական շահագործումի միջոց է

(1) Sentimentalisme.

կղերին կողմէ», «աղգոսպանական ման աղ-
դակ» է: «ցեղային յատկութիւնները պահ-
պանելու կերպ մըն» է, «հաշիւ» է, եայլն,
եայլն:— Ամէն խելքը-գլուխը եղող քրիս-
տոնեայ կը ճանչնայ և պէտք է ճանչնայ
այս բոլոր փասքուսները, անոնց գաղա-
փարարանութեան եղկելի սնանկութիւնը,
անխոստովանելի ծագումն ու շարժառիթ-
ները: Անոնց կ'ուղղենք հրամանը Ս. Յա-
կոբ առաքեալին. «Մի՛ պործիք սուտ առ-
նել զճշմարտութիւնն», ու կ'անցնինք մեր
ըսելիքին:

Կը մէջրերենք այստեղ վերոյիշեալ
գրութենէն հետեւեալ ստորաստութիւնը,
զոր մտադիր ենք ընդլայնել մի քանի սիւ-
նակներու մէջ:—

«Աստուած սկիզբ մըն է, որ մարդե-
ղութեամբ կ'իրագործուի՝ փրկութեան հա-
մար:»

Այս հաւաստումը պէտք է աւելի
ճշգրտել ու լրացնել զնելով այսպէս:—

«Աստուած ամէն բանի միակ սկիզբն
է, որ մարդեղութեան միջոցաւ կ'իրա-
գործուի ամէնուն և ամէն բանի փրկու-
թեան նպատակին կատարման համար»:

Կանխենք ըսելու թէ հայ ընթերցող-
ներու համար աստուածաբանական խըն-
դիրներու մասին գրողը շատ մեծ դժուա-
րութեան մ'առջև կը գտնէ ինքզինքը:
Վասնզի անոնք՝ հայ ընթերցողները՝ մեծաւ
մասամբ անտեղեակ են աստուածաշունչ
գրքերու բովանդակութեան, անհաղորդ են
անոր եղբերուն և գաղափարներուն տարո-
ղութեան, թէ՛ անոր համար որ չեն կարգար
զայն հարկ եղած ոգիով, և թէ՛ անոր հա-
մար որ անոնց խորութեան և բարձրու-
թեան գէթ չափով մը վերահասու ըլլալու
մտաւոր և հոգեկան վիճակէն շատ հե-
ռու են: Յետոյ՝ անտեղեակ են լնդհա-
նուր եկեղեցւոյ պատմութեան, և տղէտ
են անոր այնքան հրահանգիչ դասերուն:
Ու տակաւին՝ առհասարակ շատ յետամնաց
են աշխարհի մտաւորական հոսանքներուն,
և յառաջացեալ աշխարհայեացք չունին:
Մերթ աչք մը կը նետենք մեր թերթերուն
և գրականութեան վրայ և հոն կը տես-
նենք անցեալ դարը, իր սխալ ըմբռ-
նումներով և սկզբունքներով և չփացած

յաւակնութիւններով: Արդարեւ, ուրիշ աղ-
գերու մէջ ալ հասարակութիւնը նոյն վի-
ճակն ունի, բայց անոնց՝ թուական մե-
ծութիւնը ընտրեալներու թիւն ալ կը բաղ-
մացնէ գէթ:

Աստուածաբանութիւնը՝ սակայն, հարկ
եղած ատաղձներով պատրաստուած գեա-
նի վրայ միայն կը քալէ: Կարգ մը ճշմար-
տութիւններ կ'ենթադրէ՝ առանց զանոնք
ինքորոյ բացատրելու: Վասնզի աստուա-
ծաբանութեան գործը վերնաշէնք կառու-
ցանել է, և ո՛չ թէ ատաղձներ պատրաս-
տել. ան կը համադրէ և ո՛չ թէ կը տար-
բաւածէ:

Ինչ որ է. այդ այդպէս ըլլալով հան-
գերձ քրիստոնեայ խորհողը պէտք չէ
դադրի մտովի աշխատելէ. չենք դադրի
նաեւ մենք և կը դառնանք մեր գործին:

Վերոյիշեալ առաջարկութեան ելրե-
րէն «փրկութիւն»ը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ
Աստուծոյ ըլլալ, և Աստուծոյ մէջ ըլլալ⁽¹⁾
Աստուծոյ սիրոյն և Անոր գիտութեան հա-
ղորդ ըլլալ եւ Անոր ստորոգելիքները մեր
անձին ստանալ: Այսպէսով Աստուած կ'ըլ-
լայ ամէն բանի սկիզբն ու վախճանը⁽²⁾,
պատճառն ու արդիւնքը, մօտն ու հեռուն:
Բայց «սկիզբ»ի և «վախճան»ի երկու ծայ-
րագոյն եղբերը անջրպետող միացուցիչ
կապը, կամ՝ երկրաշտփական նմանաբա-
նութեամբ՝ երկու կէտերը զօղող գիծը, ու
քիչ մըն ալ առաջ երթալով՝ գծին երկու
ծայրերը միացնելով զայն շրջանակի, այ-
սինքն միութեան, ամբողջութեան, կա-
տարելութեան, անսահմանութեան վերա-
ծողը՝ մարդեղութեան խորհուրդն իսկ է:
Վասնզի Թրիստոս Աստուծմէ ելաւ և և առ
Աստուած դարձաւ, մարդկութեան ճանա-
պարհով:

Մարդեղութեամբ է որ հին իմաստա-
սիրութեանց և կրօնքներու բացած ան-
կամընդի խրամատը մարմինի եւ հոգիի
միջև՝ մէկ կողմէն, և Աստուծոյ և մար-
դուն միջև այնքան սուր և խիստ հակա-
դրութիւնը՝ միւս կողմէն, վերցուեցաւ
միանգամ ընդ միշտ: Լինելութեան եւ
անոր այլազան երևոյթիւնը, որոնք անհաշ-

(1) Լուս. 211: Կղս. Ա 16: (2) Յյս. Ա 8:

տելի կը թուէին, ներդաշնակ յարակցութեան⁽¹⁾ մը վերածել հնարաւոր դարձաւ մարդկային մտքին ու սրտին համար: Այլևս սանդուխ մը կայ մարդէն դէպի Աստուած, նիւթէն դէպի հողի, մեռելութենէն դէպի կեանք, անատներէն⁽²⁾ դէպի բարձրագոյն մոնադները: «Վասնզի ամէն բան Անով եւ Անոր մէջ հաստատուեցաւ»: Քրիստոս եղաւ «ամէն բանի յառաջդիմութիւնը»⁽³⁾, այսինքն համագոյքի եղանութեան հիմքը» (Աստուած) Անով հաշտեցուց ամէն բան Անոր մէջ, երկրի վրայ եւ երկինքին մէջ եղածները⁽⁴⁾:

Յանգուզն, բայց վստահ եմ թէ չիտակ ուղղութեամբ, քայլ մ'եւս պէտք է առնենք մտածողութեան մեր ճամբուն վրայ: Մարդեղութիւնը խտացումն ու ամփոփումն է⁽⁵⁾ հիլոլոսիոնի պրոցնսին, ընթացքին, որուն մէկ ծայրը կայ, ինչպէս ակնարկեցինք՝ անհատը, պրոցններէ եւ երկօրոններէ բաղկացեալ, եւ միւս ծայրը՝ Աստուած ինքը: Ինչպէս մանուկը սակաւաթիւ ամիսներու ընթացքին միլիոնաւոր դարերու կենդանական պատմութիւնը ապրած է խտացուած կերպով, նոյնպէս Քրիստոս ցուցուցած է պատմութեան որոշ մէկ շրջանին թէ համայն տիեզերքի կեանքը Աստուծոյ ելլել մըն է՝ Աստուծոյ երթալու համար:

Մարդը՝ ճանապարհն է այս կէտէ կէտ ոստումներով կատարուած երթին. ոստումներ՝ որոնք Աստուծոյ միջամտութեամբ միայն հնար է եւ իմանալի է որ կատարուած ըլլան: Կամ ճշտագոյն եւս, Մարդը այդ երթի ճանապարհին վրայ մեծագոյն հանգրուանն է, հանգրուանը Աստուծոյ ստեղծագործութեան մէկ հրաշքին⁽⁶⁾, չու-

կէտն ու նպատակակէտը իրարու միացնողն է ան. նիւթին եւ հողին, տիեզերքին եւ Աստուծոյ շաղկապման հանգոյցն է: Վասնզի մարդը՝ մէկ կողմէն իր հողիովը Աստուծոյ, ամէն բանի նպատակին դարձած է, եւ միւս կողմէն իր մարմինով՝ անգործարանաւոր նիւթին. եւ մարդէն դէպի նիւթ ճամբուն ընթացքին կիսուն՝ կը հանդիպի նախնական բջիջը⁽¹⁾, որ ունի առաջին նշոյլը կեանքի, եւ որ ուրիշ մէկ հանգրուանն է Աստուծոյ նոյն հրաշալի ստեղծագործութեան:

Արդ, Քրիստոս Մարդացեալ Աստուած է, կամ աւելի համապարփակ ու խորիմաստ բառով մը, բառ՝ որ ուղղափառ յատկաբանութիւն⁽²⁾ ալ է, Յայտնուած Աստուածը, զգալի իրերու պարունակին մէջ: Ս. Պօղոս կ'ըսէ. Քրիստոսի մէջ Աստուածութեան լրումը հաճեցաւ բնակիլ⁽³⁾:

Այս արտայայտութեան ձեւը ինքնին հասկնալի եւ երջանիկ է:

Մարդ անհատին մէջ՝ հոգին մարմնով կը յայտնուի. անոր հոգիին յատկանիշերը կը տեսնենք շարժումներով ու խօսքերով՝ որոնք միայն զգալի են մեզի համար: Ծըմարիտ է թէ մարմինը չի կրնար լիովին, իր բոլոր ծաղկումին եւ մերկ ճշմարտութեան վիճակին մէջ յայտնել մեզի հոգին, որ մարմինէն գերադանցապէս բարձր յատկութիւններ ունի, եւ անհուն հնարաւորութիւններ միանգամայն: Յոյն իմաստասէրը *σῶμα σῆμα*, «մարմինը գերեզմանն է հոգիին, ըսած է, եւ ճշմարիտ է: Ծժմարիտ է նաեւ թէ մարմինը գործիքն է հոգիին. մարմինին գործիականութեամբ է որ հոգին կ'իրագործէ ինքզինք այս աշխարհի մէջ, ու նաեւ հանգերձեալին մէջ եւ միշտ: Հոգին մարմինով կ'առաքինանայ դէպի սրբութիւն եւ կատարելութիւն: Այնքան մեծ է մարմինն եւ հոգին սերտութիւնը (եւ Քրիստոսի ուսուցման մէջ կարեւոր կէտ մըն է այս), ա՛յնքան մին միւսին վրայ կը ներգործէ որ հնար չէ դանոնք իրարմէ բաժնել. թէև մեծագոյն սխալը պիտի ըլլար դանոնք շփոթել մին միւսին հետ, եւ անոնք իրարու նկատմամբ դիւրքին անդի-

(1) Correlation. (2) Atome. (3) Evolution. (4) Կղս. Ա 17-19. (5) Հով. Բ 22:

(6) Անգլիացի գիտնականաց կանառին համբաւաւոր նախագահը անցեալ ամսուն դասախօսութեան մառքիւ յայտարարած էր. «Կեանքի երեւումը միանգամայն ամենեւն անհաւանական եւ ամենեւն նշանակալից դէպքն էր Տիեզերքի պատմութեան մէջ»: Այս խօսքը «Կեանքը հրաշքով մը երեւան եկաւ» ըսելու համագոր է վասնզի «անհաւանական» եւ «նշանակալից» բառերը հրաշքի սահմանին երկու գլխաւոր եզրերը կը կազմեն:

(1) protoplasme. (2) Terminologie. (3) Կղս. Ա 19:

տանալ: Վասնզի մին միւսին հետ չփոթել տնցեալ դարու ապրող նիւթայնութեան⁽¹⁾ դառնալ կը նշանակէ: Եւ պէտք չէ մոռնալ՝ որ մարմին եւ հոգիի սերտութեան լուսամիտ ըմբռնումը կ'ուսուցանէ եկեղեցին՝ երբ ուղղափառ հաւատքը կը հաւատ տէ նաեւ մարմինին յարութիւնը եւ անոր մշտնջենաւորութիւնը:

Մարմինն եւ հոգիին այս դուգահեռականութիւնը հանելով աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ՝ պէտք է խորհինք թէ Աստուած՝ բոլոր գոյութեան հոգին, տիեզերքին մէջ եւ մասնաւորաբար մարդկութեան մէջ, բոլոր ժամանակներու եւ բոլոր միջոցներով⁽²⁾ մարդուն մէջ, կը յայտնուի: Աստուծոյ յատկանիչները կը տեսնենք Անոր գործերուն մէջ, որոնք միայն զգալի են մեզի համար: Հոս եւ այն իմաստով միայն իրաւացի է մարդակերպայնութիւնը⁽³⁾ քանի որ «երկինք պատմին զփառս Աստուծոյ» եւ «ըստ պատկերին եւ նմանութեան» Աստուծոյ ստեղծուած է մարդը, այսինքն տիեզերքը, եւ անշուշտ նաեւ միւս տիեզերքը, Մարդը, կը ներկայացնեն Աստուծոյ մեծութեան նկարագիրը: Աստուած տիեզերքով եւ անոր մէջ՝ մարդով կամ ճշգրտագոյն եւս՝ մարդկութեամբ է որ կ'իրագործէ ինքզինքը: Հոս է «հնարաւոր լաւագոյն տիեզերքի մը» գաղափարին արդարացումը, քանի որ Աստուած Գերագոյն կատարելութիւն, հարկաւորաբար ինքզինք իր բնութեան համապատասխան կերպով պէտք է իրագործէ: Ճշմարիտ է թէ տիեզերք եւ մարդ չեն կրնար իր բոլոր ծագկումին, մերկ ճշմարտութեան վիճակին մէջ յայտնել զԱստուած, զի բացարձակ կատարելութիւնն ու բացարձակ իրականութիւնն է ինք մինչ բոլոր արտայայտութիւնները, ըլլալով միջոցի եւ ժամանակի մէջ, հարկաւորաբար անկատար եւ թերի են: Զէ՞ որ Աստուած «ունայնացոյց զանձն զկերպարանս ծառայի առեալ» (Ս. Պօղոս): Մարդկութիւնն ալ Աստուծոյ գերեզման մը եւ զաւ, ինչպէս մարմինը՝ մարդուն հոգիին համար: Վասնզի Բո՛ւն Մարդկութիւնը, Եկեղեցին, Աստուծոյ բանին «մարմինն» է: Ու այդ գերեզմանը՝ դարձեալ՝ յարու-

թեան ու համարձման նախորդ մը: Իսկ Աստուծոյ զգալի կերպերով ինքզինք իրագործելու իրողութեան մշտնջենաւորութիւնը՝ իր ստուգութիւնը ունի Քրիստոսի «նոյքին մարմնով» երկինք ելնելուն, եւ անոր «երէկ եւ այսօր, նոյն եւ յաւիտեան» լինելուն մէջ:

Ուրեմն՝ բացայայտ է թէ Քրիստոսն է «ամենայն յամենայն»: Ան է կեդրոնը եւ առանցքը բովանդակ համագոյրին, տիեզերքին, որուն մեզի ծանօթ մասը կը բաղկանայ, զէթ առ այժմ, երկու դասակարգութիւններէ — ապրողներ եւ չապրողներ: «Ամենայն ինչ նովաւ եւ ի նոյն հաստատեցաւ»⁽¹⁾: Քրիստոսի մարդկութիւնը կամ յայտնութիւնը՝ բացատրութիւնն ու ներկայացումն է բոլոր բաներու եղանակութեան⁽²⁾: Այդ եղանակութիւնը՝ յաւիտեանական է, տիեզերքին մէջ, մարդուն մէջ, մարդկային ընկերութեան մէջ: Աստուած պէտք է չարունակէ ինքզինք յայտնել ամէն տեղ, ամէնուն մէջ, տալով ամէնուն կեանք, լոյս, եւ սէր, որոնց մէջ ամենէն աւելի կ'երևի ինք:

Առանց Քրիստոսի, այսինքն որքան առեւ Աստուած չէ յայտնուած եւ մարդ չէ եղած՝ ունայն են բոլոր իմաստասիրութեանց եւ բոլոր կրօնքներու, բոլոր զիտութեանց եւ բոլոր գործերու ճշմարտութեան հետապնդումները: Վասնզի առանց Աստուծոյ զիտութեան, եւ առանց Քրիստոսի իրականութեան հաւատքին՝ կարելի չէ մեղցնել կասկածը որ ամէնուն ալ մէջ ձիւլ քանացող ճշմարտութեան բոյսերուն արմատները կը կրծէ ու կը չորցնէ:

Վասնզի հո՞ն ուր յայտնութիւն չկայ՝ հոն Աստուած չկայ. եւ կը շարունակենք ուս քրիստոնեայ իմաստասէր Բէրդիայէ-վին հետ⁽³⁾, «ուր որ Աստուած չկայ՝ հոն մարդ չկայ»: Վասնզի մարդը ճշմարտութեան վրայ ունեցած իր փտահոսութեամբը միայն կրնայ ապրիլ, եւ Քրիստոսի ճշմարտութեամբ միայն հնարաւոր է այդ վստահութիւնը, որովհետեւ Քրիստոս միակ ճշմարտութիւնն է⁽⁴⁾:

Քրիստոսի պատմականութիւնը՝ պատմականութիւնը եւ իրականութիւնն իսկ է

(1) Matérialisme. (2) Espace.

(3) Anthropomorphisme.

(1) Կղւ. Ա 16: (2) Devenir: (3) «The End of our Times», Nicolas Berdyaev, New York, Sheed Ward, 1933. (4) Բ. Կրկր. ԺԱ 10:

մարդուն իրր մարդ, և ատով է միայն որ մարդը դիպուած մը չէ իրաց կարգին մէջ. պատմականութիւնն ու իրականութիւնն է տիեզերքին զէպի նպատակ մը — և այդ նպատակը կատարելութիւն միայն կրնայ ըլլալ — զիմելու իրողութեան: Պարզ խօսքով՝ Քրիստոս իրր Յայտնուած Աստուած՝ հիմքը, պատճառը, բացատրութիւնը և ապացոյցն է ամէն նպատակաւոր շարժումի, ստորին տատնանքի վիճակէ զէպի բարձրագոյնը ամէն ուստումի: Ըստ ուղղափառ աստուածաբանութեան՝ տեղծագործութեան մէջ Լոգոսին ունեցած դերը այդ իրողութիւնն է որ կը մատնանչէ⁽¹⁾:

Այս բոլորը քիչ մը վերացական է. անշուշտ: Քրիստոսի կրօնքը և ունոր կեդրոնական խորհուրդը, Աստուածայայտնութիւնը, «ի վեր քան զամենայն միտս և զբանս» է: Անոր միակ նպատակն է մարդիկը ապրեցնել՝ որպէսզի «ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեացեն» (Ս. Պօղոս): Այդ մեծ խորհուրդը անհատին համար կ'իրականանայ և անոր հոգիին մէջ կ'արգիւնաւորուի՝ Ս. Եկեղեցւոյ խորհուրդներուն մասնակցութեամբ, որոնք նեղուցներ են ուրկէ աստուածային կեանքը կը հոսի:

Այդ ճշմարտութեան գիտութիւնը ո'չ թէ հաշտ դրացին է մեղի ծանօթ եղող գիտութեան, ո'չ թէ ընկերութիւնն է իմաստասիրութեան, այլ այն ծնողն է՝ որ իր հովանիին տակ կ'առնէ բոլոր հնարաւոր գիտութիւնները ու իմաստասիրութիւններ, որոնք իր ընդարձակ զետեւին մէջ մէջմէկ ածու միայն զրաւած են ու կը մշակեն:

Աստուածայայտնութիւնը՝ ճշմարիտ գիտութեան աղբիւրն ու բովանդակութիւնն է: Այդ գիտութեամբ միայն հնար է մարդուն ապրիլ արժէք ներկայացնող կեանք մը, սիրելով զԱստուած, և միայն անոր հետեանքով՝ սիրելով նաեւ իր ընկերը:

Եւ այս գիտութեան և սիրոյն իրականացումը միակ դարմանն է բոլոր այն տաղանդներուն՝ որոնցմով այնքան ցաւազինօրէն կը տառապի այսօր մարդկային ընկերութիւնը:

ՏԻՐԱՆ ՎՐԴ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ

(1) Տե՛ս վերը, Կրդ. բուդրէն վկայութիւնը:

ՏՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՏՈՆԻՆ ԱՌԹԻՒ

Ո՛չ անոնք որ Քրիստոսի ծնունդը կը տօնեն զեկտ. 25-ին, այսինքն բոլոր միւս հին եկեղեցիները, և ո'չ մենք, որ յարած կը մնանք զայն Յունի. 6-ին տօնելու հնագոյն սովորութեան. չենք կրնար աւետարանական գիտութեան փաստարկութեամբ ապացուցանել մէկին [կամ միւսին ճշգրտութիւնը կը սխալէին անոնք որ այդ ուղղութեամբ ճիշդութիւններին երբեմն Աւետարանը կամ Նոր կտակարանը զայդ հաստատող որ և է նշան չունի: Եկեղեցագիտութեան կարծիքը բացորոշ է այս մասին:

Աւելի առաջ երթալով պիտի կարենանք նոյնիկ ըսել թէ այդ անունով տօն մը անձանօթ եղած է ամենահին դարերուն մէջ: Այդ ժամանակի քրիստոնեաները երկիւղածութիւն կը զգային Փրկչին մարդկօրէն ծնունդէն աւելի՝ անոր աստուածային յայտնութեան համար, որ իր մկրտութիւնն էր: Այդ մտայնութեան մէկ նշանը կը համարին ոմանք հնագոյն՝ այսինքն Մարկոսի Աւետարանին եւ չորսին մէջ ամենէն խորհրդազգացօրէն գրուածին՝ Յովհաննու Աւետարանին առանց ծննդեան մանրամասնութեանց, ուղղակի մկրտութենէն սկսելուն: Այս պատճառաւ, եկեղեցւոյ ամենէն հին տօներէն մին եղած, Զատիկին և Հոգեգուշտութիւնը կողքին, Յայտնութեան տօնը: Այս կը ցուցնէ Կաթոլիկ Քրիստոսի կոչուած անշուշտ անհարազատ բայց հին գրուածքը, ուր այս երեքը միայն կը ցուցուին իբրեւ քրիստոնէական ամենէն մեծ տօները:

Ըստ այսմ, երկրորդ դարու առաջին կիսուն ամենէն ուշը, պէտք է կաղմուած և ընդունուած ըլլայ Յայտնութեան տօնը, Յունիս 6-ին կատարուելով: Բացորոշ է թէ անկա ի սկզբան հաւաքական տօն մըն էր սոսկ, այսինքն տէրունական յիշատակութեանց խմբում մը. այդ օրը կը յիշատակուէին Յիսուսի մկրտութիւնը, մոգերուն երկրպագութիւնը, Կանայի հարսանիքը, որոնց վրայ վերջէն է որ աւելցան նաեւ ծննդեան յիշատակը: Այս վերջին յաւելումը այլևս անխուսափելի էր դարձած, Մատթէոսի եւ Ղուկասու աւետարաններուն սկիզբը այնքան սրտազրաւօրէն պատմուած ծննդեան նկարագրութեանց առջեւ անտարբեր չէր կրնար մնալ հաւատքի զգացումը: Ու կղեմէս Աղեքսանդրացի, որ կ'ապրէր Գ. դարուն, զարմանք կ'զգայ որ մարդիկ ջանք կը թափեն ճշգրտութեամբ Յիսուսի ծննդեան տարին և օրը:

Այսպէս կամ այնպէս, ծննդեան յիշատակն

ալ խառնուեցաւ Յունւոյ Եւ Յայտնութեան տօնին, և հետզհետէ անոր մէջ ամենէն տրտա-
կան տարրը դարձաւ, որչափ աւելի մարդեղու-
թեան խորհուրդը կը սկսէր զբաղեցնել միտ-
քերը. այնպէս որ Գ. զարուս վերջերը եւ Դ. ին
մէջերը Յայտնութեան տօնը ըսուելով առհասա-
րակ ծննդեան տօն կը հասկցուէր Արեւելի մէջ:
Բայց Արեւելի մէջ միայն այսպէս եղաւ, վասն
զի զրեթէ նոյն ժամանակին կամ քիչ վերջը Ա-
րեւմտեք անցնելէն ետքը, ծնունդի յիշատակ
լմայեցուեցաւ բնաւ անոր, եւ ոչ շատ յետոյ,
այսինքն ամենէն շատ դար մը վերջ, Հռոմ
տնօրինեց ծնունդի մասնաւոր տօն մը, զեկտ-
25 ին կատարելի:

Բայց զեւրոպական ժամանակ, այսինքն
մինչև գրեթէ Ե. դարուն առաջին քառորդը,
Արեւելք մնաց ծնունդը Յայտնութեան հետ
այսինքն Յունւոյ Եւ ին տօնելու իր սովորութեան
մէջ, ու Հռոմ չդադրեցաւ ծնունդը առանձին
տօնելու իր կանոնը Արեւելի պարտադրելու իր
ճանքերուն մէջ, առանց թէև խափանի ձգտու-
լու Յունւոյ Եւ ին տօնուող Յայտնութիւնը, զոր
ինքն ալ կը կատարէր արդէն:

Թէ Արեւելք երկար ատեն, այսինքն մինչև
Դ. դարէն ալ յետոյ, կառած մնաց Յունւոյ Եւ իր
աւանդութեան, կը հաստատուի պատմական
պաշտօններով, որոնցմէ մէկ քանին միայն կը
գնենք հոս:

1. Յովհաննէս Կաստիանոս անուն վանական
մը, որ Ե. դարուն սկիզբը Եգիպտոս այցելած
էր, 418-427 ին գրի առած իր մէկ գործին մէջ
կը պատմէ իբրեւ ականատես վկայ, թէ այդ եր-
կրին մէջ ծննդեան համար մասնաւոր տօնա-
խմբութիւն տեղի չէր ունենար, և Յայտնու-
թեան տօնը հոն կը կատարուէր միևնոյն ատեն
իբրեւ տօն ծննդեան փրկչին:

2. Ս. Եպիփան Կիրարացի, Սալամինայի ե-
պիսկոպոսը, Դ. դարուն վերջերը, իր չատագո-
վական մէկ գրուածքին մէջ Յիսուսի կեանքին
ժամանակագրութիւնը հիւսելով, Յունւոյ Եւ
կը նշանակէ իբր օր ծննդեան քրիստոսի, և նո-
յնքան 8ը՝ օր մկրտութեան Յիսուսի ի Յորդա-
նան: Այնպէս որ իրեն համար Յայտնութեան
տօնը բացարձակէս համարժէք էր ծննդեան
տօնին միայն:

3. Գրուածք մը, որուն հեղինակն է Պոր-
տոցի Ուխտաւորունի մը, կը հասկցուի թէ զեւ
385 ին, փրկչին ծնունդը մէկ հանդէսով կը տօն-
ուէր Երուսաղէմի մէջ Յունւոյ Եւ ին: Անոր մէջ
կ'ըսուի թէ այն տօնը՝ ուր կը կատարուէր Յի-
սուսի ի տաճար ընծայման և Սիմէոնի և Աննայի
հանդիպումին պատմութիւնը, այսինքն Տեառն-
ընդառաջը, կը կատարուէր Յայտնութեան 40
օրեր վերջը, որմէ պէտք է հետեւցնել թէ անիկա
Յայտնութիւնը կը նկատէր ծննդեան տօնը:
Նոյն Ուխտաւորունին՝ այլուր տարեկան տօ-
ները թուած ատեն, միայն Յայտնութիւնը եւ
Ձատիկը կը յիշէ, որ է ըսել թէ այդ թուակա-
նին Երուսաղէմի մէջ տակաւին ծնունդ անու-
նով տօն չկար:

4. Ս. Եպիփան ասորիի (ճ 379) մէկ գրու-
ածէն կը հասկցուի թէ Միջագետքի եկեղեցին իր
ատենը Աստուածորդւոյն ծնունդը կը տօնէր ձմե-
րան արեւդարձէն 11 օր ետքը, այսինքն Յուն-
ւոյ Եւ ին միայն:

5. Պատմական է թէ Կ. Պոլսոյ եկեղեցին
մէջ Յայտնութիւնն ու ծնունդը միասին կը կա-
տարուէին մինչև 379, երբ Ս. Գրիգոր Նազեան-
դացի, որ այդ թուականին եպիսկոպոսապետ ե-
ղաւ նոր Հռոմի, ինք առաջին անգամ գործա-
դրեց ծնունդը զեկտ. 25 տօնելու արեւմտեան
կերպը: Այդ կը հասկցուի յետոյ խօսած իր մէկ
քարոզէն, որուն մէջ ակնարկելով, ուղղակի
իրեն կը վերագրէ անոր նախածնունդութիւնը:
Յայտնի է նոյնպէս թէ, իր հարկադրեալ հրա-
ժարումէն ետքը, անոր հակառակորդները նո-
րէն վերահաստատեցին Յունւոյ Եւ ին, որ սակայն
քանակաւ մը տարին յետոյ (390-400) վերջնա-
պէս տեղի տուաւ զեկտ. 25 ին, երբ, Ոսոսիոսի
Կ. Պոլսոյ այցելած Միջոցին, Արկադիոս պարտա-
ւորուեցաւ տեղի տալ իր մօր և եղբոր առա-
ջարկին, Հռոմի սովորութիւնը ընդունել տա-
լու համար հոն ալ:

6. Կապադովկոյ եկեղեցին մէջ ևս, Յայտ-
նութիւն և ծնունդ միասին կը կատարուէին
տակաւին առ նուազն 380 էն քիչ առաջ: Հարկ
է ընդունել զայս քէթ Նիւսիոյ համար, զի Ս.
Գրիգոր Նիւսացի Ս. Բարսեղի մահուան առթիւ
խօսած իր դամբանականին մէջ Ս. ծննդեան
տօնին կ'ակնարկէ իբրեւ հաստատուած և գոյու-
թիւն ունեցող սովորութեան մը լրջաւ:

7. Աւելի ճշգրիտ տեղեկութիւններ ունինք
երկու տօններուն Անտիոքի մէջ մինչև 386 միև-
նոյն օրը, Յունւոյ Եւ ին, կատարուելու սովորու-
թեան մասին, և այս՝ շնորհիւ Ոսկերեքանի մէկ
քարոզին, զոր հոն խօսեցաւ ան նոյն տարւոյ
զեկտ. 20 ին, Ս. Փիղոգոսիոս Անտիոքացի վկա-
յին տարեկան օրը, Փլարինտի եպիսկոպո-
սութեան ատեն: Քարոզիչը, որ նոյն տարւոյ
փետրվարին էր քահանայ ձեռնադրուած, այն
օրը ծանոյց թէ այդ տարին ծնունդը առաջին
անգամ ըլլալով առանձին պիտի տօնուէր զեկտ.
25 ին: Այդ օրը եկեղեցին լեցուած էր խուռն
բազմութեամբ, թէև շատեր քրթմնեցին նո-
րութեան դէմ, ու ատեն մը չգործադրեցին ալ
զայն՝ ի վերջոյ համակերպելու համար սակայն:

Այսպէս, ընդհանուր առմամբ մինչև Դ. դա-
րու վերջերը, ու տեղ տեղ մինչև Ե. ին առաջին
քառորդը, Արեւելք փարած մնաց Յունւոյ Եւ ին
ծնունդ-Յայտնութեան, և Արեւմտեք՝ իր զեկտ.
25 ի տակ ծնունդի սովորութեան: Դաւանու-
թեան բնոյթ չուներ բնաւ հարցը, այս պատ-
ճառաւ վէճի ծնունդ չտուաւ ան բնաւ, բայց
ազդեցութեան խնդիր դարձաւ հետզհետէ. ու
յայտնի է թէ երբ գործը այդ փուլին մէջ կը
մտնէր, ո՞ր կողմն էր որ պիտի տար տեղի:

Ինչպէս ըսինք, զաւանաբանական որ և է
գիծ չկար խնդրոյն մէջ, բայց անհաւանական
չէ բոլորովին որ գործին յառաջացման մէջ,
գէթ վարչականօրէն և պատմական գետնի մը

վրայ, պղտիկ դեր մը կատարած ըլլալ արիտասահանութեան նկատմամբ: Յայտնի է թէ այդ աղանդը Նիկիոյ ժողովէն վերջն ալ ատեն մը ունեցաւ զեռ իր ուժգնութեան ելեէջները թէ՛ նոր մայրաքաղաքին մէջ, ուր մասնաւորաբար մինչև Մեծն Թեոդոս, առէպ իր ազդեցութեան տակ մնացին արքունիքն ու երբեմն նոյն իսկ կրօնական իշխանութիւնէն զէմքեր, և կեդրոնին հետ անմիջական հաղորդակցութեան մէջ եղող գաւառներ և մեծ քաղաքներ: Արդ, երբ ան սկսաւ վերջնութեամբ ընդ միշտ, ուղղափառները բնադրական մղումէ մը կարծես տարուած, ներհակ տրամադրութիւններ սկսան տածել արիտասականներու ատեն գործադրուած ինչ ինչ ծիսական սովորութիւններու դէմ, որոնց կարգին էր նաև Յունիք, որուն թեր ելած էին անոնք նախապէս, առանց դաւանական նկատումներու: Պարզապէս Արեւմտեքէն, այսինքն իրենց ամենէն թուող վարդապետական հակառակորդներու մարզերէն առաջարկուած նորութեան մը դէմ պայտպանելու համար հնազոյն սովորութիւն մը: Ու միտքերու այս ընդհանուր յիմնական օգտուած էր զեկտ. 25ի նուաճողական ձգտումը:

Ծնունդի ուրոյն տօնը (= Դեկտ. 25ը) որ, ըստ Տիւէշին՝ 243 ին, և ըստ Իւզընէրի և Հառնաքի՝ 353 ին սկսած էր Հռոմի մէջ, թէև այսպէս Դ. դարու վերջերը միայն այս կամ այն եղանակաւ մօտ գտաւ Արեւելքի բոլոր եկեղեցիներուն մէջ, բացի մերիկէն, բայց հազիւ Ի. դարուն ստացաւ իրաւաբանական հանգամանք մը: Ուրիտոս կայսեր օրով, 400 ին, հրաժարական օրէնքը կամ հրահանգը, որով Ծնունդը կը դասուէր իսկ օրերուն կարգը, յորս ներքին չէր կրկնուի խաղեր կատարել, օրինական մասնաւոր նկարագիր մը միայն ունէր և ոչ թէ օրինադրքային նշանակութիւն: Արժան է դիտել թէ ոչ Վաղնիստանու Բ. կայսեր օրինադրքին մէջ (379), ոչ Թեոդոսեանին (438), և ոչ Ալաւրիկանի ժամանկիւրէին մէջ (506), անիկա տակաւին չէր նշանակուած իրեն տօնական օր: Անոր այդ հանգամանքը առաջին անգամ ճշգրտեցաւ Յուստինիանոսեան օրինադրքին մէջ միայն: Ու ասիկա ոչ այլ ինչ կը նշանակէ եթէ ոչ ընդհանուր այն մտայնութիւնը՝ զոր Արեւելք երկար ատեն զգաց զեկտ. 25ի կարգադրութեան դէմ:

Քանի որ Աւետարանով կարելի չէր արգարացնել զեկտ. 25ը, ինչպէս այդ օրը, և ոչ ուրիշ մը, ընտրուած էր իրրեւ օր ծննդեան Փրկչին: Կանխեք ըսել հոս թէ վաղուց և մինչև իրր մէկ դար առաջ, եկեղեցւոյ վարդապետներէն ոմանք, որոնց կարգին Ոսկերեբան ևս, ճիգ մը ըրած են արդարև Ս. Գրոց ժամանակագրութեան փաստարկութեամբ ապացուցանել զայն, մեկնակէտ ունենալով Յովհ. Մկրտչի հօր՝ Զաքարիայի պարագան, Յովհաննու յղութեան եւ վեց ամիս վերջ ևս Փրկչի յղութեան և ծննդեան տրամախոհութեամբ. բայց ապացուցումի այդ կերպը, զոր Յունիք 6ի պաշտպաններ ևս (մեր

մէջ Շնորհալի և ուրիշներ) որդեգրած են զարմանալի կերպով, ինքնին կը կորսնցնէ իր ոյժը այն նկատողութեան առջև թէ Զաքարիա քահանայապետ հօր. հետեւաբար անհիմն է բոլորովին անոր համար Սրբոսրիսն Սրբոց մտնելու ստմարական հաշիւ կազմելու փաստը:

Ուրիշներ, հիներէն, փորձած են բնական երեւոյթի մը հետ խորհրդաւոր յարմարեցումով բացատրել զայն: Երբ արեգակը, զեկտ. 21 ին, իր առաւելագոյն մեծ աղեղներու վրայ շարժիլ, կը սկսի տեւիլ մեծ աղեղներու վրայ շարժիլ, ամենէն հասարակ մահկանացուն ուշադրութեանէն չի վրիպիլ այս բնական երեւոյթը, ծնունդի օր մըն է անիկա, արեգակին՝ ու նոյն ատեն արդարութեան արեգակին ծնունդի օրը, անոր որ աշխարհին լոյսը եղաւ: Բայց ասիկա մեկնուողական նկատողութիւն մըն է միայն. որ ո՛չ թէ լինելիք տնօրինութեան մը պատճառ՝ այլ եղած կարգադրութեան մը հետեանք միայն կրնայ եղած ըլլալ:

Աւելի բանաւոր և հաւանական է թերեւս այն բացատրութիւնը, որ Ծնունդը զեկտ. 25ին կանոնադրելու ձեռնարկին մէջ կը տեսնէ հեթանոսական հին տօն մը խափանելու դիտում մը: Ստոյգ է արդարև թէ հին ատեն այլ և այլ տեղեր հեթանոսական զանազան տօներ կը կատարուէին զեկտեմբեր ամսոյ մէջ, մերան արեւադարձի ընթացին: Ժիշդ զեկտ. 25ին տեղի կ'ունենային Կիկելլիա կոչուած տօները Աղեքսանդրիոյ մէջ. նոյն օրն էր նաև Բուսարայի եւ Պելլաի մէջ կը կատարուէր տեղական տօն մը, իսկ Հռոմի մէջ, Սատուռական տօները կը սկսէին զեկտ. 17 ին և կը շարունակուէին իբրեւ Եօթնեակ մը: Արդ, Հռոմիտոս և Մաքսիմ տրթիւրին և ուրիշ հեղինակաւոր գիտնականներ կը խորհին թէ զեկտ. 25ի հաստատումը մասնաւորաբար Սատուռական տօներու անհետացումը պիտի նպաստէ ունեցած լինի իրեն: Հեթանոսական տօները քրիստոնէական տօներով ծածկելու և մոռցնելու հարկը յաճախ ստիպողական թուած է եկեղեցւոյ իշխանութեան: Կարեւոր էր այն, ոչ միայն տկարացնելու համար կոապաշտութիւնը, որուն պաշտամունքային զանգուածը բռնող քիղերն էին տօները, այլ նաև արգիլելու համար քրիստոնէականները տարուելէ անոնց հանդիսական հրապոյրներէն: Մենք գիտենք մեր պատմութիւնէն թէ Լուսաւորիլ Ինչպէս հեթանոս վարդապետին տեղ սահմանեց մեր մէջ Ալլիակերպութեան և Յովհաննէն Մկրտչի տօները, և թէ ինչ ուրիշ տօներ կան տակաւին մեր և այլոց մէջ, որոնք զրեթէ ամէնքն ալ կափարիշներ են հին կոապաշտական շիջուցուած տօներու:

Այսպէս, պատմականորէն ճշգրտած ստուգութիւն մըն է Դեկտ. 25ի և Յունիք 6ի տօնական իմաստն ու տարողութիւնը. Դեկտեմբերին Ծնունդն է, Յունիք արեւմտի Յայտնութիւնը: Հնազոյնը վերջինն է, որ, ամենէն ուշը՝ Բ. դարու կիսուն հաստատուած էր արդէն Արեւելքի մէջ իբրև հաւաքական տօն մը քանի մը աս.

տուածայայտնական յիշատակներու, որոնց վերայ յետոյ աւելցած էր նաև նշանակներ, իսկ Արեւմտաքի մէջ ընդունուած էր անիկա՝ առանց նշանակի յիշատակի ու միասին ունենալու: Առաջինը, իբր առանձինն տօն նշանակեան, սկսած էր Արեւմտաքի մէջ միայն, ամենէն կանուխը՝ Գ. դարու կիսուն, և Արեւելքի մէջ սկսած էր ընդունուիլ Գ. դարու վերջերը և մինչև Ե. ի առաջին քառորդին վերջերը, աւելի կամ նուազ կանոնաւորութեամբ մուտ գտած բացի Հայաստանեայց եկեղեցիէն, որ անխախտ և անխաբ յարուժով անբաժան մնաց հնազոյն ըմբռնումէն և աւանդութենէն, այն տեսութեամբ թէ փրկչին նշանակը, թէև մարդկօրէն կատարուած, բայց աստուածային է ըստ էութեան, քանի որ ծնաւ նա աստուածաբար, այսինքն և իբր Աստուած, և նովին իսկ այնքան աստուածայայտնական, որքան է ինքնին իր մկրտութիւնը: Այս պատճառաւ զայն անշատաբար տօնելը չը նկատեց երբեք անհրաժեշտ եւ բանաւոր: Այդ տեսակէտով, ստեղծ, մասնաւորաբար Յունաց հետ միութեան եւ Լատինաց հետ միարարտութեան հարցերու միջոցին, իրեն եղած առաջարկութեանց եւ պարտադրութեանց հանդէպ ան մնաց միշտ անընդունօղ, այդ կանոնին մէջ տեսնելով Լուսաւորիչէն նոյն իսկ սահմանադրուած սովորութեան մը նուիրականութիւնը, ինչպէս սովոր էին արտայայտուիլ մեր նախնիք, զգացման համոզմամբ, ամէն անգամ որ կ'ուզէին հասկնել նախնեաց աւանդութենէն հետեւալու անհնարութիւնն իրենց համար:

Վերջացնել առաջ, կ'ուզենք աւելցնել իբրև հետաքրքրաշարժ գիտելիք միայն, թէև թերևս աւելի համադարձօրէն յղացուած մտածում մը քան ինչ որ ըսուած էր Դեկտ. 25-ը արդարացեալութեամբ՝ թէ անոնք որ կ'ուզէին Յունութիւն համար ալ արդարացումի բանաձև մը գտնել կրօնական զգացումի տեսակէտով, և կը զիմէին հետեւեալ փաստարկութեան. որովհետև հին ուխտը ստուերն է նորին, որ անոր իրականութիւնն է, պէտք էր որ կատարեալ զուգահեռականութիւն մը կենար երկուքին միջև: Եւ որովհետև Ազած ծնած էր աշխարհի առաջին տարիին վեցերորդ օրը, երկրորդ Ազամն ալ պէտք էր ծնած ըլլար տարիին վեցերորդ օրը, Յուն. 6, բնականօրէն կ'ըլլար օր ծննդեան Բրիտանոսի:

Ինչպէս ակնարկեցինք վերև, կը դնենք այս խորհրդածութիւններ, իբրև մեկնողական արդարացումի ճիշդութեւ նմոյշ մը միայն:

Քրիստոնէութեան մեծ տօները, ամէնքն ալ անշուշտ պանծացեալ տէրունի յիշատակներու և խորհուրդներու, կարելի է ըսել թէ գրեթէ ամէնքն ալ սահմանուած են, իրենց նշանակութեան բարոյական ներգործութեամբը հակադրելու համար հին հեթանոսական տօներու ոգւոյն եւ գործադրութեանը վրայ: Կրօններու պատմութեան և եկեղեցական հնազոյնութեան

բաժինը աննշան բան մը չէ մեծ տօներու ծագումը ճշդելու գործին մէջ:

Ինչպէս Չատիկը, լուսնային դրութեամբ, շարժական տօներու հոյով մը կը կազմէ զատկական տօներու շրջան մը, նոյնպէս և նշանակը, թէ՛ Դեկտ. 25-ին տօնողներուն և թէ Յուն. 6-ին տօնողներուն համար, անշարժ տօներու հոյով մը, կը կազմէ նշանակի տօնին կապուած տօներու շրջան մը՝ արեգակնային դրութեամբ:

Կարելի՞ է արդեօք ասոր մէջ ալ տեսնել խուլ փաստ մը գէթ՝ սաստուցական արեգակնային տօներու հետ ունեցած պատմական կապին:

ՆՈՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ԱՍՏՂԻՆ ԱԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՍԷՋ

Մեր փրկչին Յիսուսի ծննդեան հրաշալիքներէն մին է Աստղին երևումը զոր կը յիշէ Մատթէոս Աւետարանիչ հետեւեալ կերպով, «և ի ծնանելն Յիսուսի ի Բեթղէհէմ Հրէաստանի յաւուրս Հերովդի արքայի, ոհա մոգք յարեկից եկին յերուսաղէմ, և ասնն՝ ո՛ւր է որ ծնաւ արքայն Հրէից, զի տեսաք զաստղն նորա յարեկիս, և եկաք երկիրպագանել նմո» (Բ. 1-2). «Յայնժամ Հերովդէս զաղտ կոչեաց զմօգսնն, և ստուգեաց ի նոցանէ զժամանակ աստեղն երեկոյ» (Բ. 7). «և նոքա իբրև լուան ի Թագաւորէն՝ զնացին, և ահա տեսղն զոր տեսան յարեկիս՝ ոռաջնորդեաց նոցա, մինչև եկեալ եկաց ուր էր մանուկն: Իբրև տեսին զաստղն, խնդացին յոյժ ուրախութիւն մեծ» (Բ. 9-20):

Յառաջիկայ Ս. Ծննդեան տօնի առիթով կը փափաքինք Ս. Ծննդեան հրաշալի աստղին երևման մասին մեր նախնի մեկնիչներուն հայեցակէտը պարզել Հայ մատենագրութեան տուեալներէն քաղելով. ամենէն առաջ ըսենք թէ Ս. Ծննդեան աստղին բոլոր աւանդութիւնները հիմնուած են Ս. Դրոց հետեւեալ խօսքին վրայ. «Մագնեցէ աստղ Յակոբայ, և յարիցէ այր յիսրայիլէ (Թու. ԻԴ. 17): Աստղին աւանդութիւնը պարզաբանող մեկնիչներուն ժամանակագրական կարգը կը պահենք:

1. Աստղին աւանդութիւնը Ս. Իգնատիոս Աստուածազգեացիին համաձայն.

Ս. Իգնատիոս Անտիոքի առաջին եպիսկոպոսն էր, նահատակուած է ի Հռոմ եւ քուղքեր գրած է քրիստոնեայ եկեղեցիներուն. թէ՛ նահատակութիւնը եւ թէ՛ թուղթերուն թուականը ընդունուած է փրկչական 110 թուականը. մեր նպատակէն դուրս կը մնայ նոյն թղթոց վարդապետութեան մասին եւ այդ պատճառաւ յառաջ եկած վէճերուն հետամամբ տեղեկութիւն տալ. միայն կը յարենք թէ անոնք երեքի կը բաժնուին, ընդարձակ կամ երկար, միջին եւ կարճ. երկար թուղթերուն հաւաքածոն թուով 13 է, միջինը՝ 7. կարճը՝ 3. մեր մատենագրութեան մէջ երկար հաւաքածոն հայերէնի թարգմանուած կը տեսնենք Ն. դարուն, որով մեր ձեռքը ունինք Ս. Իգնատիոսի 13 թուղթերը: Միջին եօթը թուղթերը կը յիշուին Որոգիւնէսէն եւ կիսարացի Նեսիրոսէն (Պատմ. Եկեղ. Կ. 22-36):

Ս. Ծննդեան աստղի աւանդութեան(*) մասին Իգնատիոս կը գրէ եփեսապիներուն հետեւեալ կերպով. «Աշխարհի մէջ ինչպէ՞ս ճանչցուեցաւ այս աստղը՝ որ երկինքի վերայ ծագեցաւ, եւ որ բոլոր աստղերէն աւելի պայծառ եւ փայլուն էր:

Թէ ինչպէս անոր լոյսը անպատմելի էր, վասնզի տարօրինակ էր անոր տեսիլը. Բոլոր աստղերը, ինչպէս արեւն ու լուսինը այն աստղին շուրջ պար բռնած էին, վասնզի անոր լոյսը ամենէն առաւելն էր: Եւ քաղնապ մը յառաջ եկաւ թէ ուրիշ էր անոր արտօրինակ տեսքը որ ուրիշներուն նման չէր»: (էջ 49 տպ. Կ. Պոլիս, 1783):

Վերեւ մէջ բերինք Մատթէոսի Բ. 1-2, 4, 9-10 համարները, որոնց մէջ նկարագրուած Ս. Ծննդեան աստղին երեւումը կը տեսնուի իր պարզութեան մէջ, սակայն Ս. Իգնատիոսի հատուածը առնուած կը թուի բերանացի աւանդութենէ կամ զրաւոր աղբիւրէ մը որ ծանօթ է: Կղեմէս Աղեքսանդրացիին (ծն. 150, յԱթէնս) մէկ գործին մէջ (Թէոդոդի — գնոստիկեան —

գրուածներուն քաղուածները, թուով 86), Ս. Ծննդեան աստղին գէպքը պարզուած է այնպիսի լեզուով մը, որմէ կը հասկցուի թէ Կղեմէս Աղեքսանդրացիին վերի հատուածին ծանօթութիւն ունեցած է (տե՛ս The Epistles of st. Ignatius, By Stawley, էջ 50):

2. Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին.

Մեր մատենագրութեան եկեղ. պատմութեան մէջ ծանօթ է Ս. Յակոբ Մծբնայ հայրապետին անունն ու վարքը. կ'ապրէր Դ. դարուն, իրեն կ'ընծայուի Զգոն գիրքը եւ իր անունով գրուածքներ կան մեր ձեռագիր ճառընտիրներուն մէջ: Ս. Աթոռոյ ձեռագրաց մատենագրանին թ. 154 ճառընտիրին մէջ տեսանք նոյն հայրապետին անունով ճառ մը, «Յաղագս աւսեղն եւ մոգուցն եւ մանկանց Բերդեհեմի, (Բ. հատոր) խորագրով, որ Ս. Ծննդեան աստղին աւանդութիւնը աւելի ճոխացած է եւ նկարագրութիւնը աւելի իսկատիպ եւ նկարազարդ: Աստղին հետ կը պատկերանան Ս. Կոյսը եւ Մանուկն Յիսուս՝ թագազարդ եւ մոգերու ընծայաբեր երկրպագութիւնը, ահա Մծբնացիին խօսքերը. «Կը կարծեմ թէ այն գիշերը՝ երբ ծնաւ մեր Փրկիչը, մոգերուն բոլոր գունդերը կը տեսնէին կենդանակերպերը, գիշերուան պահուն կը դիտէին եւ կը խորհէին թէ ինչպէս, ո՛ւր եւ ե՞րբ պիտի երթան. այն ատեն Աստուած վառեց իր լապտերներն եւ անոնց նոր աստղ մը երեցաւ. անոնց զայցած տեղերուն մէջ կային ըստ կարգի գնայուն աստղեր, տեսան լուսավառ լոյսը որ կը գուռակէր մեծ թագաւորին ծնունդը. կար նաև ուրիշ ուռական մը որ զանոնք կ'ըմբռնէր. այն աստղը որ մեծ էր տեսիլքով եւ լուսովը փառաւոր, երեւելի ծագումով եւ հրաշալի կերպարանքով, զարհուրելի բոցով, բոբրոքելի կրակով եւ զարմանալի տեսակով. եւ չկար անոր նման աստղ մը, որովհետեւ մոգերը կը տեսնէին սուրբ Կոյսը շատ զարմանալի կերպարանքով եւ սքանչելի տեսիլքով, որ կը բազմէր աստղին մէջ եւ հրաշալի մանուկը կը կրէր իր գրկին մէջ, եւ բացառաւ թագը մանկան գլուխը գրուած(*):

(*) Ս. Իգնատիոսի այս հատուածը զբարբէն աշխարհարար Քարգմանելով կը դնենք հոս, ինչպէս ըրած ենք հետագայ ուրիշ մեկնչաց հատուածները: Հայ Քարգմանչին վերջին երեք տողերուն ազդակ եւ նորոգութիւն բառերը փոխանակեցինք քաղնապ եւ արտօրինակ տեսք բառերով զոր տեսանք J. H. Stawleyի անգլիերէն Քարգմանութեան մէջ:

(*) Այս զեղեցիկ եւ խորհրդաւոր խօսքը, ինչպէս նաև ուրիշ մասեր, Յակոբ պատրիարք Նալեան կը յիշատակէ Գիրք եւ ճառ Հոգեւոյն խորագրով գործին մէջ, այս ճառէն քաղելով (էջ 75 եւ 93):

Անոր տեսիլքը հիացուց զանոնք՝ քննեցին և անոր խորհուրդը իրենց գիրքերուն մէջ չգտան և չհասկցան զայն նոյն իսկ քաղ-զէացւոց գիտունները։ Լուսեղէն այդ մեծ պատկերը ուզեցին նկարագրել և չկրցան։ Իրարու կ'ըսէին գիտունները և իզձերը թէ լիւն է և լիւնչպէս է այն աստղին ծագումը։ Աշխարհ նոր թագաւոր մը եկած է նոր ծննդեամբ... Եւ ներբողվայ թագը պիտի հնազանդի անոր երբ ահաւոր մարդը երևի և ըլլայ աշխարհակալ։ . . . »

«Աստղերը իրենց ժամանակին համա-ձայն, կը զնան երկինքի վրայ, և անոնց և ոչ մին ի յաւիտենից իջած է երկրի վը-րայ, իրենց դասակարգով ի սկզբանէ կ'եր-թան, և անոնց արագ ընթացքը չխառնա-կուիր. անոնցմէ ո՞րն է որ ժամանակին թողուց իր տեղը և երկիր իջաւ առաջնորդ-դելու համար ճամբորդներն, ո՞վ տեսաւ աստղը որ իր շարքէն իջնելով՝ իբրեւ լու-սափայլ լապտեր բանակին առաջնորդեց, ո՞ր ժամանակ էր որ աստղերէն մին թո-ղուց երկինքը և իջաւ ճամբայ գնալու վա-ճառակոտներու հետ։ Անոնք հաստատու-թեան համաձայն կարգուած են. անոնց զնացքի անիւը երկինքի մէջ է և երբեք երկիր չեն կրնար իջնել, անոնց բոլոր զօ-րութիւնները ժամանակի լուծով լծուած են և ի սկզբանէ մէկ կամարի վրայ հաւա-սար կը քալեն։ Անոնցմէ ո՞վ է որ իր պա-րանոցը ազատեց այդ լուծէն և միայն ին-քը հետախուր՝ երկիր իջաւ. մեր Տիրոջը պատահածները նոր գործեր են, և ևս ըստ բնութեան և սովորութեան ոչ ոք լսած է»։ (Ճառքնաթիւ Թ. 154, Բ հատոր)։

3. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Յովնանէս Ոսկերերանի։

Ս. Յովնանէս Ոսկերերան (ծն, 324, ✠ 407), քրիստոնէական եկեղեցիին նշա-նաւոր հայրերէն մին է. բեմական — վար-դապետական գործերովը նշանաւոր ու ճարտարախօս, գրչովն անգուգական և արդիւնաւից, և հետեող էր Անտիոքի ղը-պրոքին. մեր Ե. դարու թարգմանիչ վար-դապետները Ս. Գիրքի թարգմանութենէ յետոյ հետամուտ եղած են հայերէնի վե-րածել Ոսկերերանի մեկնողական, ներբո-ղական և վարդապետական գրուածքները ու ճառերը. որքան ճարտար ու բարձր էր հեղինակը իր գրուածոց մէջ, նոյնքան հա-

մահաւասար կարողութեամբ, անոր գործե-րէն շատերը հայերէնի թարգմանեցին մեր վարդապետները. զանոնք կարդացողը կը կարծէ կարգացած ըլլալ իսկական գործեր։ Ոսկերերանէ հայ թարգմանութիւնները միայն Ե. դարու թարգմանութիւններ չեն, այլ կան նաև հետագայ դարերու գործեր, մինչև ԺԲ. արծաթի դարը։ Նոյն թարգմա-նութիւններէն « յԱւետարանագիրն Մատ-թէոս » խորագրով Ոսկերերանի գործէն կը քաղենք անոր Ս. Ծննդեան Աստղին աւան-դութեան հատուածը, ուր կը տեսնուի թէ հոգեւից հայրապետը ի ձեռին ունի նոյն ա-ւանդութեան այն ոսկեթիւ լարը որով հիւ-սած էր ՄԺմնացին իր խորհրդաւոր հատ-ուածը։ Հոս կը զնենք Ոսկերերանին ա-ւանդութեան մասին իր խօսքերը. «Եթէ ստոյգ իմանալ ուզենք թէ Ս. Ծննդեան Աստղը ի՞նչ էր կամ ինչպիսի՞ր բան մը, թէ ան բազմաթիւ աստղերէն մի՞ն էր թէ ուրիշ մը, թէ արդարեւ անիկա աստղ մ'էր կամ թէ միայն կերպարանքով աստղ մը, զիրազոյն կերպով կարելի էր հասկնալ։ Այս կէտը անտարակոյս գրուածքներէն յայտ-նի պիտի ըլլայ. նոյն Աստղը բազմաթիւ աստղերէն չէր, ինչպէս կը կարծեմ աստղ ալ չէր, այլ աներեոյթ գորութիւն մը այդ կերպարանքով երևցած։ Նախ զնացքէն ալ յայտնի է, վասնզի աստղը այդ կեր-պով չգար և ճանապարհ ցոյց չտար։ Արե-գակը, լուսինը կամ ուրիշ աստղերը ու-րեւիքէն արեւմուտք կ'երթան, իսկ ան հիւ-սիւսէն հարաւ կ'երթար, վասնզի Պաղես-տինը Պորսկաստանի հարաւը կը գտնուէր։

Գարձեալ նոյն ժամանակէն կարելի է հասկնալ պատշաճը, վասնզի ան գիշերը չէր երևեր, այլ ցերեկ ժամանակ, և կը ծագէր արեւու ճառագայթներու միջեւ, մինչդեռ աստղ մը այդ գորութիւնը չու-նէր. ինչպէս լուսինը անգամ, որ թէպէ-տե բոլոր աստղերէն ալ առաւելագոյն է, բայց արեւական ճառագայթներուն երե-ցած ժամանակ կը ծածկուի և կը նուաղի։ Իսկ Ս. Ծննդեան աստղը իր լուսաւորութեան առաւելութեամբը արեւու ճառագայթները կը խախտէր և կը քայքայէր, անոնց աւելի լուսաւորագոյն երեւնալով՝ վասնզի արեւ լոյսէն աւելի մեծապայծառ կը ծագէր։

Երբորդ, կ'երևար և կը ծածկուէր զարձեալ մինչ Պաղեստինի մէջ կ'երևնար,

և կ'առաջնորդէր, և երբ մոգերը երուսաղէմ հասան կ'անհրեւութանար: Երբ անոնք լուր տուին Հերովդէսին իրենց պաշտօնը, եւ հրաժեշտ առնելով մեկնեցան: աստղը ցոյց կուտար իր անձը, բայց կը հասկցնէր թէ ընթացող աստղ մը չէ, այլ խօսուան և իմաստուն զօրութեան մը: Նաեւ ան իր գնացքին համեմատ չէր գնար այլ երբ անոնք կ'երթային կը գնար, եւ երբ կը դադրէին՝ կը կենար, եւ այնպէս ըստ պատշաճի, ամէն բան՝ կը կատարէր, ինչպէս «սիւն ամպոյն» որ կը նստէր եւ կ'ենէր Խորայիլի օրդոց պէտքին համաձայն:

Զորորդ, մանուկը ցոյց տալու ժամանակ յայտնապէս կ'ուսանինք, ոչ թէ աստղը՝ ինքը վերէն ցոյց տուաւ մանկան տեղը, վասնզի հնար չէր անոնց համար այդ կերպով հասկնալ, այլ ինքը տեղւոյն վրայ կը կենար եւ ցոյց կուտար: Եւ գիտէք ալ որ տեղը փոքր բան մ'էր, այնչափ որ՝ խղի մը չափ էր և մանաւանդ այնքան որ փոքր մանուկ մը հազիւ կրնար պարունակել, եւ աստղը չէր կրնար ցոյց տալ, վասնզի բարձրութիւնները այնքան հեռու են որ՝ բացէն չէր կարելի նշմարել փոքրիկ տեղը և ցոյց տալ անոնց՝ որ տեսնել կ'ուզէին: Եթէ մէկը ուզէ այս պարագան լուսինէն սորվիլ՝ կը հասկնայ որ բոլոր աստղերէն պայծառագոյն է, և երկրի բոլոր բնակիչներուն որ այնչափ լայնութիւններու և երկայնութիւններու վերայ ցրուցան տեղաւորուած են, իւրաքանչիւրին ալ մօտ կը թուի, եւ արդ ըսէ ուրեմն, աստղը ի՞նչպէս պիտի կրնար ցոյց տալ խուզը և մանուկը, եթէ ոչ բարձունքէն վար իջնելով՝ գոյ կենալ մանուկին գլխուն վրայ, աւետարանիչը տակով կը հասկցնէ ըսելով «Ահաւասիկ Աստղն կ'առաջնորդէր նոցա, մինչև եկեալ եկաց ի վերայ տեղւոյն ուր էր մանուկն»: Կը տեսնե՞ս որչափ յայտնի կերպով կը հասկըցնէ թէ այս երեցող աստղը բազմաթիւ աստղերէն մին չէր, և ոչ ալ «ըստ կարգի արտաքնոցն» որ զծնունդսն նշմարեն» (յԱւեսարսևագիր Մասքես, էջ 82-84):

4. Ս. ԾՆՆՂԵԱՆ ԱՍՏՂԻՆ ԱՆԱՆՂՈՒՐԻԱՆ ԵՐ ԹԷՈՓԻԼՈՍ ՍԱՐԿԱՆԱԳԻ:

Մեր ձեռագիր ձառնարկները ունին Թէոփիլոս սարկաւագի անուամբ տէրու-

նական ճառեր, սոյն Թէոփիլոսը (*) ըստ ձեռագրաց, նկատուած է իրր աշակերտ Ս. Յովհաննու Ոսկերեանի, Թ. 154 ձեռագիր ձառնարկը ունի հետեւեալ վերնագրով ճառ մը. «Արքայն Թէոփիլոս ի սուրբ և ի սոսկալի Ծնունդ Փրկչին և վասն մոգուցն և աստղն...» Թէոփիլոս սոյն ճառին մէջ ունի տրամախօսութիւն մը հրէից եւ մոգերու միջեւ կատարուած Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան մասը անկէ կը քաղենք. «Հրեաները կ'ըսեն թէ աստղը արարչութիւն է, և ոչ զօրութիւն»:

Մոգերը կը պատասխանեն, զուք մոլորեալներ էք, մենք գիտենք աստղերու օրէնքը և երկրաւորներու օրէնքի մասին, աստղերու օրէնքը չփոխուի մինչև աշխարհի կատարածը — անոնք՝ որ գնայուն են չեն խափանուիր ընթանալէ, իրենց ընթացքը կը կատարեն արեւելքէն արեւմուտք, և որոնք գնայուն չեն, հոն ուր անշարժ հաստատուած են, կը մնան յաւիտեան, ո՛չ կը բարձրանան և ոչ ալ կը խոնարհին: Իսկ այս Աստղին զօրութիւնը՝ երբ մենք կը կենայինք՝ հոն կը կենար, և երբ ճամբայ կ'ելլէինք՝ մեր առջեւէն կ'երթար առաջնորդութեան համար, և երկինքի բարձրութիւնը թողով՝ աւելի ցած կերպով՝ ոգագնաց՝ մեր առջեւէն կ'երթար, և ոչ թէ արեւելքէն արեւմուտք կը կատարէր իր գնացքը աստղերու օրինակին համաձայն, այլ հիւսիսէն հարաւ. և ոչ թէ ցերեկ ժամանակ՝ ըստ սովորութեան, արեւուն ճառագայթներէն կը ծածկուէր, եւ գիշերը միայն կը ծագէր, այլ գիշերը մեզմէ կը ծածկուէր, և արեգակին պայծառութեան՝ իրր Աստուծոյ զօրութիւն արեւէն աւելի մեծապայծառ ճառագայթներով կ'առաջնորդէր, եթէ ծնունդը երկնաւոր չէր, այս զօրութիւնը աստղին օրինակովը՝ այդպիսի օտար օրէնքով մեզ չէր առաջնորդէր»:

5. Ս. ԾՆՆՂԵԱՆ ԱՍՏՂԻՆ ԱՆԱՆՂՈՒՐԻԱՆ ԵՐ ԵՐ ԶԱԲԱՐԻԱ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍԻ:

Զաբարիա կաթողիկոս կ'ապրէր Թ. դարու կիսուն, անոր վարչական կարողութեան եւ ուսումնական պատրաստութեան և հոգեւոր կեանքի սիրողութեան շնորհքներուն համար Հայոց Աւագանին ու եկե-

(*) ձառնարկներու մէջ կայ նաեւ ուրիշ Թէոփիլոս վարդապետ մը, պատրիարք Աղեքսանդրիոյ, որ ունի նմանապէս Տէրունական ճառեր:

ղեցականութիւնը բարձրացուցին Ջաքարիան յԱթոռ Սրբոյ Հօրն մերոյ Լուսաւորչին՝ մէկ օրուան մէջ կոչելով զանիկա սարկաւագութիւնէ կաթողիկոսութեան: Ջաքարիա արդարացուց իր վրայ դրուած յոյսերը, խոհեմութեամբ և հեռատեսութեամբ վարելով իր բարձր պաշտօնը: Ազգին և եկեղեցիին համար բացաւ խաղաղ և օգտաշատ շրջան մը, Հայ եկեղեցիին ուղղափառութեան սահմանին մէջ վարեց Յունաց փոտ պատրիարքի հետ իր յարաբերութիւնները, ինչպէս կը վկայեն դրաւոր յիշատակարանները: Իր գրուածներէն կ'երևի որ Ջաքարիա գիտուն և պատրաստուած անձնաւորութիւն մըն էր. մեր ծառնախորհրդուն մէջ իր անունով կը գրանուին քսանի չափ տէրունական ճառեր գեղեցիկ և հոգեկից իմաստներով, կ'արժէ նոյն ճառերը ի մի ամփոփելով հրատարակել մեծ կաթողիկոսին յիշատակին. սոյն ճառերէն մէկ հատը միայն, Յարութեան ճառը, հրատարակուած է Ս. Էջմիածնի Արարատ հանդէսին մէջ (1888). իսկ միւսները կը մնան բոլորովին անտիպ: Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը Ջաքարիա կաթողիկոս կը յիշատակէ «ի ծնունդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» խորագրով ճառին մէջ (տե՛ս Ս. Յակոբայ Մատենադարանի Թ. 154 և 918 ձեռագիրները). նոյն ճառին մէջ որքան որ Ջաքարիա կաթողիկոս տեսնուի՝ իբր հետեւող մը մեծանուն Ոսկերեանին՝ բայց յայտնի է դարձեալ նոյն և նման ճառերէն անոր զիտական միտքը ու աստեղագիտական լուրջ հմտութիւնը, ինչպէս նաեւ հինաւուրց աւանդական և պատմական գէպքեր. զիտելի է որ Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան նկարագրութեան մէջ, ծանօթագրութիւններ ունի Աստեղատանց, եօթանասուն և երկու տեսակ աստղերուն, տասներկու կենդանակերպերուն, եօթը գօտիներուն, ինչպէս նաեւ հինգ մոլորակներուն մասին. կը յիշատակէ Բաղամամի և Բաղակի արեւելք տարածուած գրոյցը, Գօգայ թագաւորութիւնը, Հերովդէսի իր ազգահամարին եղծումը և այլն. կը գնենք հոս գրուածքին աշխարհաբարը. «Հէաստանի Բեթղհէմ քաղաքին մէջ Յիսուս ծնած է Հերովդէսի օրով. մոգերը արեւելքէն երուսաղէմ և կան ու կը հարցնէին ո՞ւր է որ ծնաւ ար-

քայն հրէից, վասնզի մենք անոր աստղը տեսանք արեւելքի մէջ ու եկանք անոր երկրպագութիւն ընելու. մոգերը պարսիկ ըլլալով՝ կը պարապէին աստղաբաշխութեամբ, Եղծութեամբ և հմայութեամբ, ինչպէս Քաղդէացիները և Եգիպտացիները և թէ անոնց նախնիքները Բաղամամ աշակերտներն էին, վասնզի Բաղամամ նախատինքնն ու ամօթէն մեռաւ խորայնի մէջ. անոնք Միջագետքէն արեւելք գացին եւ Պարսից աշխարհը մոգութեամբ լեցուցաւ, և կը պահէին Բաղամամ խօսքերը և պատմութիւնները զոր Բաղամամ խօսեցաւ Բաղակին՝ Խորայնի համար, այս աւանդագիտութեան և աստղագիտութեան կ'ըստ պատէին մոգերը . . . »:

« . . . Մոգերը կը տեսնէին Աստղին գնացքը և ծագումը, և անոնք անոր միջոցաւ կը փութային զալ երկրպագելու նորածին թագաւորին: Այս սքանչելի Աստղին երևումը կը չարժէր, և երբեմն կը դադրէր, և շեղակի կը չըջագայէր, և մոգերուն ճամբորդած ժամանակ կ'առաջնորդէր, և անոնց կեցած պահուն կը կենար. թէ՛ հիւսիս և թէ՛ հարաւ ճանապարհը կը բեկանէր, Աստղը մոգերուն ճանապարհը աջ ու ձախ տարուբերեալ կը դառնար և անոնց մօտ կենալով՝ կ'առաջնորդէր: Յայտնի էր թէ ան աստղ մը չէր, այլ անմարմին և երկնային զօրութիւն մը՝ որ անոնց խնդրանքին համաձայն աստեղանման ձև մը առած էր ու կ'առաջնորդէր նորածին թագաւորին: Աստղը բերաւ զանոնք Երուսաղէմ, Քրիստոսի անձառելի ծննդեան մարդարէները վկայ կոչելու համար. Աստղը աներեւոյթ եղաւ մոգերէն, և որոնք տեղին ծանօթ չըլլալով՝ Երուսաղէմ մտան և հարցուցին նորածին թագաւորին տեղը: Երբ Հերովդէս լսեց այս լուրը, չարութեամբ վարանեցաւ. ինքը այլազգի էր և եղովմայեցի, որդի Անթիպատրոսի և ինքը չէր կրնար ժառանգել Հրէից թագաւորութիւնը, որովհետեւ Դաւթի ցեղէն չէր, բռնութեամբ առած էր իշխանութիւնը կայսեր կողմէն, ազգահամարը խարդախելով՝ խաբէութեամբ զինքը Դաւթի ցեղէն կը ներկայացնէր. և որովհետեւ զիտակ էր իր ստութեան՝ այդ պատճառաւ երբ լսեց Տէրով ծնունդը զարհուրեալ տրտմեցաւ . . . : Այն ատեն մոգերը ճամբայ ելան Եփրա-

թայի կողմը, և արևուն ծագած ժամանակ տեսան Աստղը որ զիրենք կ'առաջնորդէր, և անոնք լեցուեցան բերկրալից ուրախութեամբ. և Աստղը բերաւ զանոնք այն տեղը՝ ուր էր մանուկը: Եւ մոզերը լսած էին Բաղասմու պատմութիւնը, որուն համաձայն թէ «Վերագոյն է թագաւորութիւն նորա քան զգօգայն, այնուօրինակաւ գիտացին զնա թագաւոր, և այն զի տասց թէ ծագեացէ աստղն Յակոբայ, նովաւ գիտացին ճանաչել զնա Աստուած. և եթէ ննջեացէ որպէս կորին ատուծու, և որպէս զառիւծ իմացան զթագուսն նորա»: Այդ պատճառաւ արեւելքէն մոզերը հետերնին բերին ինչ որ պիտոյ էր, և խոնարհելով երկրպագութիւն ըրին անոր, և իրենց գանձերը բանալով՝ խուսկ մատուցին՝ որպէս Աստուծոյ, ոսկի՝ որպէս թագաւորի, և զմուսս՝ աշխարհի փրկութեան համար մեռնելու պատրաստուած ըլլալուն» (Ճառի ծնունդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ձեռ. Թ. 918):

6. Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Ներսէս Ծնորհալոյ.

Եկեղեցական պատմութենէն ծանօթ է Ս. Ներսէս Ծնորհալի հայրապետին կեանքն ու զործերն: Ան թէ իր եղբօրը՝ Գրիգորիս Պահլաւունի հայրապետին և թէ իր շրջանին կատարած է արդիւնաւոր զործեր և օգտակար հայ Ս. Եկեղեցւոյ, նշանաւոր է իր գրական վաստակովը ու հանճարովը. իր մեկնողական մէկ զործը Մատթէոսի մեկնութիւնը չէ կրցած աւարտել և հասցուցած է մինչև Ե. Գլուխ 17 համար, ուրկէ շարունակած է Յովհաննէս վրդ. Ծործորեցի. նոյն զործին տպագրութիւնը կատարուած է 1825ին, Կ. Պոլիս: Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը մէջ կը բերենք Ծնորհալի նոյն գրուածքէն՝ որ առաւելապէս կը պարունակէ Ոսկերեքանի մատուցները:

«Աստղին համար ըսենք թէ ինչ պատճառաւ երեւցաւ, թէ արդարեւ աստղ էր թէ կերպարանք. արդ իրողութիւններէն ճշմարտապէս ցոյց կուտար թէ զօրութիւն մը ունէր: Բայց ան բնական աստղերէն չէր, այլ նոր և զարմանալի, ինչպէս որ ան յայտնի է իր գնացքէն, վասնզի օրէնք չէր որ աստղերը այդպիսի գնացքով ճամբորդութիւն կատարէին՝ մարդու ընթացքին համեմատ երթալու, կենալու, երեւելու և

ծածկուելու, որովհետեւ նոյն Աստղը՝ երբ մոզերը կը գնային, կը գնար, և երբ կը կենային, կը կենար, իբր «զսիւն ամպոյն»(*) որ Իսրայէլի որդւոց պէտքին համաձայն, կը նստէր և կ'ելնէր. վասնզի ան իրենց աշխարհէն կ'երեւէր մինչև Պաղեստին և կ'առաջնորդէր, երբ անոնք Երուսաղէմ հասան, կը ծածկուէր: Անոնք Երուսաղէմէն երբ ելան՝ դարձեալ կը յայտնուէր, մինչև որ ցոյց տուաւ տեղը և մանուկը. այս աստղի մը գնացքը չէ, այլ խօսուս և իմաստուն զօրութիւն: Որովհետեւ ան երկինքի վրայ կենալով չէր որ տեղը ցոյց կուտար, որ հնար ալ չէր, այլ դէպի երկիր իջնելով՝ եկաւ կեցաւ հոն՝ ուր էր մանուկն, ըստ Աւետարանի, վասնզի այլը փոքր խղի մը նմանութիւնը ունենալով՝ ի՞նչպէս այդքան բարձրութենէն աստղը պիտի կրնար ցոյց տալ, վասնզի վարերը կը գտնուէր, ան երկինքի վրայ բեւեռուած չէր, այլ իշխանական աստղ մը որ իր կամքովը կ'իջնէր կը բարձրանար օդին վրայ: Եւ յետոյ բոլոր լուսաւորները արեւելքէն արեւմուտք կ'երթան, իսկ ան հիւսիսէն հարաւ կ'երթար. վասնզի Պաղեստինը՝ պարսից հարաւային արեւմուտքը կը գտնուի: Եւ նախ զարմանալի է որ արեւին լոյսը զիշերը կը ծածկուի, իսկ լուսնինը և աստղերունը՝ ցերեկ ժամանակ, իսկ այս Աստղին լոյսը ամէն կողմով պայծառացեալ էր, այնքան որ արեւի ճառագայթները կը մթնցնէր, ապա թէ ոչ՝ ցերեկը ի՞նչպէս պիտի երեւէր անոնց՝ և առաջնորդէր. և օրէնք չէ որ լուսաւորները սահմանեալ ժամանակէն աւելի երկրի վրայ կենան և ծածկուին երկրի տակը (Մեկն. Մատթէի, Բ. 39-40):

7. Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Գրիգոր վրդ. Տաթևացւոյ.

Ս. Գրիգոր վրդ. Տաթևացի (1340-1411) Հայաստանեայց եկեղեցիին վաստակաւոր վարդապետներէն մին է և աշակերտ Յովհ. Որոտնեցի գիտնական վարդապետին: Տաթևացիին մեծ ու կարեւոր զործն եղած է իր պայքարը ընդդէմ Ու-

(*) ձիշղ այս բառերն են որ կը յիշատակուին սոյն շարականին մէջ. «Անմարմնական հոգեղինացն երգակցելով բոցեղէն փայլմամբ. Թափանցիկ հրածին ամպոյն սիւն զործեալ յայրին, այսօր դասուկից եղեն հովիւքն հանդիսի վերնոյն» (տե՛ս Թրճ. Բ. տուն, Ծննդեան Զ. օրուան):

նիթորներուն որ կ'ուզէին հայ եկեղեցին ընկուզել տարբեր եկեղեցւոյ մը մէջ: Տաթեւացին իր բազմաթիւ գրութեանցէն մը ժրպէտքով աւարտէր աշակերտութեան մը միջոցաւ պաշտպանեց հայ եկեղեցին, իր թողած երկերը լի են հմտութեամբ եւ իր դարուն եւ վերջերն ալ, եղած են առնալ հայ եկեղեցին ջատագովական զէնքերը: Իր գործերէն Զմրան հատոր քարոզագիրքին մէջ (էջ 43) կը կարդանք Ս. Ծննդեան Աստղի աւանդութեան մասին պատառիկ մը, ստորոգ է որ Աստղին աւանդութեան Մծբնացիին, Ոսկերեանին եւ Զաքարիա կաթողիկոսին և այլոց նկարագրական սլացքը տկարացած է Տաթեւացիին և յետնորդներու գրչին տակ, այնուհանդերձ նոյն աւանդութիւնը տակաւին կը պահէ իր ուժը, Տաթեւացիին խօսքերը առնալ են. «... Լուսաւոր Աստղը առաջնորդեց մոգերը, եւ եկաւ մտաւ այրին մէջ՝ որ էր մանուկը իր մսուրի մէջ գրուած. և կեցաւ Անոր գլխուն վրայ, և տեսան մոգերը և հովիւները Անոր երկրպագութիւն ըրին: Այդ խորհուրդին պատճառով լոյսով կը մտնենք եկեղեցին եւ կը կատարենք տօնը»:

Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան մասին այլ եւ այլ մեկնիչներու խօսքերը յիշելէ վերջ, կ'աւելցնենք հետեւեալը:

Հին ուխտաւորք աւանդաբար կը գրեն թէ Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան եկեղեցին պատին հիւսիսային արեւելեան անկիւնին մօտ կը գտնուի ջրհոր մը՝ որ ինկած է, կ'ըսեն, մոգերուն աստղը այրին վրայ հասնելէ յետոյ:

Անվուեր գրոց համաձայն, կ'աւանդուի նաեւ թէ, Աստղը ունէր փոքր տղու մը ձեւը, իր վրայ ունենալով խաչ մը եւ որ խօսած է մոգերուն հետ (Les Evangiles Apocryphes, Brunet, էջ 100): Ուխտաւոր հայ քահանայ մը 1711-1712 ին ընտանեօք ուխտի կուգայ Ս. Երուսաղէմ և իր ուխտազնացութիւնը գրի առնելով կը յիշէ պատմական և աւանդական զէպքեր. Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան մասին ալ նշելի սա իր տողերը «Եւ Ծննդեան (վանքին) վրայ զուրչին դափը, եւ սորա մէջ տեղը սիւն մի, եւ ի գլուխ սեանն մեծ աստղ մի շինած. որ ի գալն մօզուց թագաւորաց Աստղ անդ դադարեր է, նորա համար նշան դայն եղեալ են, եւ վերայ ի զուրչինն յիսուն ետփրախ է» (Զուար ծիյեհի օղու ֆահմայ, Բազմալէպ, 1868, էջ 118)(*):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

(*) Այս յօդուածը քիչ փոփոխութեամբ քաղած ենք մեր «Աւանդութիւնք Ս. Երկրին» խորագրով անտիպ աշխատութենէն որ ի մօտոյ կ'ամրոջանայ, եթէ Տէր կամեցի:

Ս Պ Ա Ս ՈՒ Մ Ը

Արեւը սեմին վրայ էր փրկեք քղանցն իր խառնեաւ,
ձիւղ այն ժամուն, երբ, քնքաքախ՝ ծեցած պաւերու փոխէն,
Տուն կը դառնար սուրբ Կոյսը աղբիւրէն, մանրափայլ զնացով,
Յամբընքաց, ֆողին տակ երկայնածալ՝ աչքերն կիսափակ:

Զով տեղ մը կախեց ան իր նրբագեղ կուծը, ջրով լի,
Ու նըստաւ դիմացը կրակարանին եւ իր մաղերուն:

Վեհ հով մը ունէր իր քագունիի կիսադէմն աղուոր.

Կ'ըսպասէր Զաւկին, որուն անտխան էր տըած հրեւսակն:

Անուր ֆիւղակին վրայ կը տնփէր երկինք մը ամբողջ:

Կը ծրփար օդին մէջ խաղաղութիւնն ու սուրբ օծութիւնն.

Անուշաքիւնով մը անասելի լեցուած էր լուսիւնն:

Ու Յովսէփ, անդին գործասեղանին վրայ խոնարհած,

Ծանր աշխատանքէն մերք ընդ մերք իր գլուխը վեր առնելով,

Մըսխոն, լըռիկ, կը դիտէր նուրբ դէմքը Մարիամի:

(Croyances Mortes)

RAOUL GUYADER

Լ Ա՛Ւ Է...

Լա՛ւ է երբեմըն այսպէս, ժըխտեմքէ՛ն անբազաս,
 Իջնել հոգւոյդ մըսերիմ ներհասնեալն առանձին,
 Առնել նախաքոյ ավիդ, յեմուլ ծանօթ սեղանին,
 Եւ օրերուդ մասեանին դարձնել էջերը հանդա՛ւրս:

Լա՛ւ է կրկին հանդիպիլ նայուածքներու սիրելի,
 Որ ա՛լ զքոյն քերթերուն լուսանցքներէն կը դիտեն...

Շափրակներովը ծաղկին՝ որ կը մընայ անցեալէն,
 Լա՛ւ է փորձել՝ զարդարել միտքիդ պարսէզն ամայի:

Լա՛ւ է ջանալ աշօրիդ մէջ քիչ մ'երէկընդ ապրիլ,
 Քալել նորէն ուղիէն, ուրկէ անցար օր մը դուն

Ձեռիդ՝ ծաղիկ, ու հոգւոյդ մէջ քրքրո՜ւմն աստղերուն:

Լա՛ւ է նոյն իսկ, պահ մը հոն, եւ սէրերուդ դեռածիլ՝

Հանդիպիլ ցո՛ւրս շիրմին... ու երբ էջերն աւարտին,

Գոցել մասեանն յուզումով, ու յետոյ լա՛լ դառնազին...:

15 Մայիս 1933

Պոռումնանս

Վ.Ա.Հէ-Վ.Ա.ՀէԱ.Ն

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն

ՎԵՐԱՊԱՏՈՒԵԼԻ Կ. Պ. ԱՏԱՆԱԼԵԱՆԻ ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐԻՆ

Հանձնարարութեամբ տեղ կուտանք հետաքայ գրութեան, զոր, Ամենայն Հայոց Վեհ. և Սրբազնա-
 դոյն Հայրապետին յանձնարարութեամբ, Մայր-Աթոռոյ միաբան Գեր. Տ. Գաբրիէլ արքեպիսկ.
 ուղղած է Ամերիկայի բողոքական Հայոց Հովիւներէն Վեր. Կ. Պ. Ատանալեանի, ի պատասխան այս
 վերջինին կողմէ Ն. Ս. Օծուածեան մատուցուած քանի մը հարցումներու, զորս ընթերցողներ կը
 գտնեն այս գրութեան առաջին մասին մէջ — Ամիսներ առաջ նոյն այդ հարցարանը զրկուած էր
 նաև խմբագրութեանս, որ, խորհելով թէ՛ այդ հարցումներով չօշափուած բուն հարցին վերաբեր-
 լամբ իր կարծիքը ընդհանուր առմամբ քանիցս յայտնած էր Սիոնի մէջ, աւելորդ նկատեց ա-
 ռանձնակի գրութեամբ այսինքն նամակով ևս արտայայտուիլ։ Ուրախ ենք որ Տ. Գաբրիէլ Սրբ-
 քաղան հարցը նկատի կ'առնէ վերէն և ընդհանուր տեսակէտներէ զխտելով դայն, և ոչ թէ հարց-
 պատասխանի այն մանր-ուսումնային ձևին տակ, որով ներկայացուցած է դայն Վեր. Ատանալ-
 եան, կոտորակեալ մանրամասնութեան մը մէջ ցրուցանելով խնդիր մը, որ իր թէ՛ ծագումին և թէ՛
 զարգացումին մէջ միատարր և ընդհանուր բնոյթ մը ունի իսկապէս — Հաւանաբար յառաջիկայ
 առիթով մը անդրադառնանք այս հարցին։

Մեծարգոյ՝ եղբայր,

Ս. Հայրապետը՝ Տ. Խորէն Կաթուղի-
 կոս Ամենայն Հայոց, ստացել է Ձեր առա-
 ջին և երկրորդ գրութիւնները, բայց ու-
 չացել է պատասխանը ինչ ինչ նկատու-
 մանքով և մանաւանդ երկարատե հիւան-
 դութեան պատճառով. այժմ յանձնարա-
 րել է ինձ պատասխանել Ձեզ՝ իւր տուած
 ընդհանուր ցուցումները համեմատ։

Ի նկատի ունենալով, որ Ձեր յարու-
 ցած խնդիրը հանրային նշանակութիւն ու-
 նի, մենք պատասխանում ենք Ձեզ հան-
 րային եղանակով, այսինքն տպագրական
 խօսքի միջոցով, մանաւանդ որ Ձեր բա-
 ցատրական խօսքերից էլ երեւում է, որ
 Ձեր նպատակն է այսպիսի զիմուքներով
 լայնախոս և անկողմնակալ ոգիով իրրել
 մի և այն ազգին ու մի ընդհանրական ե-

կեղեցիին զաւակները՝ ընդհանուր եզրակացութեան հասնելու»:

Զեր հարցումներն են.

1. Հարիւր տարի առաջ Հայ Աւետարանական շարժումի եւ եսֆր անջատ եկեղեցի ըլլալու պատճառներն ի՞նչն էին:

2. Հայաստանեայց Աւետարանական եկեղեցիի կազմութիւնը ու ցարդ շարունակելը օգտակար եղած է թէ վնասակար. ինչո՞ւ:

3. Հայ Աւետարանական եկեղեցին ի՞նչ գոյութեան նպատակը արդարացուցած է, եւ ցարդ բարեփոխումներ ունեցած է, թէ ի՞նչ:

4. Առաքելական Մայր եկեղեցին եւ Աւետարանականը հարիւր տարիէ ի վեր ո՞րքա եւ է չափով իրարու մօտեցած են:

Հասարակաց խնդիրներու շուրջ իրարու հետ կանոնաւոր եւ տեւական գործակցութիւն ինչո՞ւ չեն ունեցած:

5. Մայր եկեղեցիին հետ միացալ ե՞րբ եւ ի՞նչպէս կարելի կընայ ըլլալ:

Ներքեզք, որ Զեր հարցումներին թեւադրած շաւղով չպիտի ընթանանք մեր պատասխանի մէջ, այլ էական սկզբունքների բացատրութեան, որ Զեզ համար էլ կարեւորն է:

Ա.

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը բնականաբար, ուրախ լինել չի կարող եւ ոչ խըրախուսել, որ քրիստոնէական եկեղեցիներից որ եւ է մէկի կողմից պրոպագանդ մղուի հայ եկեղեցու զաւակներին մէջ՝ եկամուտներ ձեռք բերելու նպատակով: Այդպիսի մերձեցումն ու հասկացողութիւնը օգտակար չէ ոչ Հայոց եկեղեցու եւ ոչ ընդհանուր քրիստոնէական տեսակէտով. դորա հետեւանքն է եղել պառակտում, բռն ու վէճեր, ատելութիւններ եւ նոյն իսկ փոխադարձ վնասարարութիւններ մի եւ նոյն եղբայրների մէջ, ինչպէս եւ քրիստոնէական հեղինակութեան եւ հմայքի անկում մեզ շրջապատող ոչ-քրիստոնէայ ազգերի աչքում: Կաթողիկ եկեղեցին դարերի ընթացքում կատարել է այդպիսի փորձեր եւ յաջողել է նորան մասնաւոր համայնքների կազմել եւ բնկորներ պուկել հայ ժողովրդից, բայց դորա հետ էլ մեծամեծ խռովութիւնների եւ անախորժութիւնների պատճառ դարձել, փոխա-

դարձ հայածանքների եւ ատելութիւնների նոյնազգի եղբայրների մէջ շատ երկար ժամանակներ. կրօնական պառակտման հետեւանքն է եղել փոխադարձ ստոնութիւն, իրերամերժ վերաբերմունք ի վնաս մեր փոքրիկ ազգութեան սերտ միութեան: Բայց աւելին եւս, հին Նախիջևանի շրջանի միարարութեան յարած համայնքները մասամբ լուծուեցան մահմեդականութեան մէջ. Լեհաստանի ծաղկեալ գաղութը կորցրեց իւր ազգային բնոյթը եւ, գրեթէ, ամբողջապէս լուծուեցաւ շրջապատի մէջ, Հայաստանում եւ այլուր եղած շատ կաթողիկ համայնքներ իրենց «Ֆրանկ» են անուանում եւ ոչ հայ, որքան եւ կրօնականի իմաստ ունենար այդ բառը, իմ խօսքս հասարակ ժողովրդի համար է եւ ոչ կրթուած կաթողիկների, թէպէտ այդպիսիների մէջ էլ երբեմն նկատուի են սառն վերաբերմունք դէպի ազգային, ոչ կաթողիկ, ամբողջութիւնը:

Ընդհանուր գծերով կարելի է նոյնն ասել եւ բողոքական քարոզչութեան հետեւանքի մասին, թէպէտ ոչ այնպիսի սուր գծերով. բողոքականութիւնը Հայոց մէջ ինքնաբերաբար յառաջ եկած շարժում չէ, այլ զրսից ներմուծուած. այստեղ եւս փոխադարձ ծաղր, արհամարհանք, խժրժանք չեն նպաստել քրիստոնէութեան կենդանութեան եւ խորը հասկացողութեան զաւաճարին, թէ եւ ազգային զգացման ջլատման աւելի թոյլ արտայայտութեամբ:

Եւրատեսակ միախոնարութիւն էր ցարական կառավարութեան ժամանակ ուսական եկեղեցու կատարած նոր փորձը, «կրօնական շարժում» էր սկսում մեր սակաւհոգ գիւղերի մէջ լաւ հողամասեր ստանալու կամ անձնական վէճեր ու թընամութիւններ յաջող լուծելու նպատակով, պաշտպանութիւն գտնելով ներշնչուած պետական պաշտօնեաներից, երբ հայ եկեղեցու սպասաւորները աքսորի սպառնալիքի տակ հնարաւորութիւն չուէին իրենց պարտաւորութիւնը կատարելու՝ մոլորուածներին դարձի բերելու նըկատմամբ: Հայ եկեղեցին, բնական է, որ միայն բացառաբար կարող է վերաբերուիլ այսպիսի քարոզչութեան եւ եկամուտներ ձեռք բերելու գործունէութեան դէմ, դարերի փորձառութեան վերայ հիմնուած:

Բ.

Ազգային և տարբեր եկեղեցիները ծագումն ու ձևակերպութիւններն իրենց առանձնաշատկութիւններով անհատական կամայականութեան հետեանքներ չեն, այլ պատմական և տեղական որոշ պայմանները հետեանք: Աստուծոյ կամքն է եղել, որ նոյն քրիստոնէութիւնը տարբեր ազգերի և պայմանների մէջ, իւր էական բնութիւնը պահելով, ուրոյն կերպարանք ըստանայ: Պատահական չէ, որ բողոքականութիւնը տարածուած է Եւրոպայի հիւսիսում, իսկ կաթոլիկութիւնը ինչպէս է մնացել հարաւում, որ պարսկական մահմեդականութիւնը զանազանում սիւննիկոչում մահմեդականութիւնից: Ազգային կենցաղի, մշակոյթի, հոգեբանութեան և պատմական այլ պայմանների հետեանք են դրանք, որ պիտի ի նկատի առնուին. Հայաստանեայց եկեղեցին այդպիսիների մէջ ընտրել եկեղեցիներից մէկն է, որ ծագել է, զարգացել ժողովրդական ուրոյն կենցաղի, պատմական յատուկ տուեալների, ազգային մշակոյթի մէջ և իւր բարեբար պտուղներն է տուել, ստեղծելով քրիստոնէական կեանք, արուեստ և գրականութիւն, յատուկ ժամապաշտութիւն և արարողութիւն, նուիրապետական-վարչական կազմակերպութիւն, համապատասխան իւր ճաշակի և հասկացողութեան: Նա իւր մէջ պահել է աւանդութիւններ և ծէսեր, որ քրիստոնէական նախկին երեք դարերից են գալիս, ինչպէս Մինդեան և Զատիկի ճրագալոյցներն են, Մկրտութեան և Յայտնութեան միասին կատարումը Յունուարի 6 ին, բայց առաւելապէս ժողովրդական ընտրական ոգին իւր բոլոր պաշտօնեաների համար, որ չէ մնացել հընազոյն եկեղեցիներից ոչ մէկի մէջ, և աշխարհիկ հաւատացեալների ներկայացուցիչների մասնակցութիւնը եկեղեցու կառավարութեան գործում: Ամենադժուարին պայմանների, և հալածանքների մէջ, մահմեդականութեան ուժեղ հարուածների և ճնշման տակ, դարերի ընթացքում, պահել է նա իւր գոյութիւնը, կարելի է ասել անցել է «ընդ հուր և ընդ ջուր» և հասել մեր օրերին: Թո՛ղ խաղաղութեան և քա-

ղաքակրթական լայն և հարթ պոդոտաներով ընթացող քոյր եկեղեցիները քննադատի ակնոյններով չմօտենան այս բազմաշարք և նահատակ եկեղեցուն. տանջանքի բովի մէջ է նա մեզ դաստիարակել, պահել և հաւատ ներշնչել, թէ նորա համար էլ խաղաղ զարգացման և բարգաւաճման մի օր պիտի ծագի: Աւելի լաւ է լուրջ մտածեն մեր արեւմտեան քրիստոնեայ եղբայրները, թէ ռուս են Սիրիայի, Պաղեստինի, Աղէքսանդրիայի և հիւսիսային Աֆրիկայի մեծ եկեղեցիները, որոնց չնչին մնացորդներն են հասել մեզ կամ իսպառ անհետացել, ինչպէս կիպրիանոսների և Տերապոլիանների եկեղեցիներն են:

Գ.

Ի՞նչ է վերջապէս զուտ կրօնական տեսակէտով կաթոլիկ պրոպագանդայի կամ բողոքական քարոզչութեան նպատակը: Ասել, թէ կաթոլիկութիւնը մեր նորադարձների մէջ աւելի խորը հասկացողութիւն պիտի ներշնչէ քրիստոնէութեան նկատմամբ և պապի գերիշխանութեան ընդունելութեամբ է որ հոգեւոր կատարիալ փրկելութիւն պիտի բաշխուի, հիմնաւոր չէ. և ոչ էլ բողոքականութիւնը մի քանի ծիսականարութիւնների վերացմամբ իրական մերձեցում բերէ զէպի աւետարանական գաղափարների ճիշդ ըմբռնումն ու կեանքը: Եկեղեցու կոչումն ու նպատակն է ներքին, հոգեւոր վերածնութիւնը, «նոր արարած» զառնալու իրողութիւնը, հոգու խորքում ճշմարտապէս ապրում բարեպաշտութիւնը: Ա՛րդ, արտաքուստ իրարից բաժանուած և տարբեր ձևակերպութիւն ստացած եկեղեցիների հաւատացեալների մէջ չեն պակասում այդպիսի երեւոյթներ. նոցանից իւրաքանչիւրը նոյն նպատակին հասնելու առանձնաշատուկ կողմերն ունի, քրիստոնէական աւետարանական նոյն հոգի վերայ: Այն եկեղեցին, որ զղջման, դարձի այնպիսի մաքուր և խոր արտայայտութիւններ ունի, ինչպէս մեր ապաշխարութեան հոգեւոր երգերն ու շարականներն են, գթութեան այնպիսի ներկայացուցիչ, ինչպէս Ներսէս մեծըն է, աղօթուոր, ինչպէս Նորեկացին և քրիստոնէական լուսոյ, յուսոյ և սիրոյ

երգիչ, ինչպէս Շնորհալին, այնպիսի տաճարներ է կանգնել, ինչպէս Զուարթնոցն է, Անիի մայր եկեղեցին, իրաւունք ունի ուրիշ գնահատութիւն և մերձեցում սպասելու իւր քոյր եկեղեցիներէջ. նա զուրկ չի կարող լինել քրիստոնէական առաքինութեան, հաւատոյ նոր ոգի ներշնչելու կարողութիւնից իւր զաւակների մէջ, միայն փոքր ինչ լաւագոյն պայմաններ հոգևոր կեանքի ուղեւորման համար և պաշտօնէութեան պատրաստութիւն, գիտութեան բարձունքների իւրացմամբ. որովհետեւ եկեղեցու պաշտօնեայի կամ քահանայի մտաւոր և հոգևոր կարողութիւնը, անձնաւորութիւնը, հոգիներից հոգի կենդանի կապ ստեղծելու ունակութիւնը ամենակարեւոր հանգամանքներից մէկն է մտադրեալ նպատակին հասնելու, միայն թէ պաշտօնէութիւն պատրաստելու այդ շարժումն էլ երեւան պիտի դառնայ եկեղեցու ամբողջութեան մէջ, հետզհետէ, ի ներքուստ, ինչպէս աղբիւրի ջուրը աղուէնքից:

Դ.

Քրիստոնէական օգնութիւնը, նւթական և բարոյական աղքատութիւնն ու խեղճութիւնը մեղմելու, միտքաբերու գործը եղել է և պիտի մնայ միշտ աւետարանի բերած մարդասիրութեան ամենամեծ երեւոյթներից մէկը. բայց այդ անապական, կենդանարար ջուրը չպէտք է պղտորուի հատուածներ շահելու նպատակով՝ կաթօլիկութեան կողմից պապի գերիշխանութեան և յարակից մտքերը հրամցնելով, իսկ բողոքականութեան «հոգիներ փրկելու» նորութիւնը, ինչպէս, տարաբաղդաբար, շատ անգամ է կատարուած այդ միսիոնարներից ոմանց կողմից: Հին եկեղեցիները, երբ օգնում էին միմեանց, կամ գերիներ էին փրկում թշնամիների ձեռքից, ուրիշ նպատակ չունէին, քան եղբայրական և սիրոյ զգացման թելադրութիւնը. Կիպրիանոս օգնութեան էր հասնում Նուբիայի եպիսկոպոսներին կամ Դիոնեսիոս Հոռմայեցին Կեսարիայի եկեղեցուն առանց գերիշխանութեան կամ եկամուտներ ունենալու նպատակների: Խորապէս վիրաւորական է այդպիսի օգնութիւնը սպասողների կամ ստացողների հա-

մար, խորապէս վիրաւորական և հակաքրիստոնէական պիտի համարուի այդ և նուիրատուների համար. ուրիշին վիճակուած անբաղդութիւնը չպէտք է շահագործուի եղբայրական օգնութեան անունով, եթէ Տէրը զատաւոր լինէր այդ ձեւի օգնութեան և քարոզչութեան, որ կողմից էլ նա գալու լինի, հաւատում եմ, թէ զատապարտութեան կ'ենթարկէր իբրեւ ոչ համապատասխան իւր բերած եղբայրական սիրոյ և միութեան: Միսիոնարները քրիստոնէայ ազգերի մէջ պիտի արմատացնեն քրիստոնէական և խոյ եկեղեցիները պիտի ստիպեն փոխադարձ յարգանքով վերաբերուի միմեանց, քանզի գնահատելով իրար կապող ընդհանուր կողմերը:

Ե.

Սակայն անարդար լինել չենք կարող, միսիոնարութեան և քարոզչութեան նոյն իսկ այսպիսի յոռի մերձեցումներին հետ կապուած են եղել դրական հետեւանքներ եւս, կաթոլիկ միաբանների բերած միջնորդարեան գիտութիւնն ու սխալաստիկեան նորութիւն էր հայ եկեղեցու վարդապետների համար. Եսայի Նչեցի, Յոհան Որոտնեցի, Գրիգոր Տաթևացի իրենց յառաջ բերած դպրոցական-դրական արդիւնքներով շատ բան են ուսել և իւրացրել իրենց հակառակորդներից. ստեղծուած է միաբանական թարգմանական և մասամբ ինքնուրոյն մի ամբողջ գրականորթիւն. չեմ յիշում Միսիոնարների ընդանձակ գործունէութիւնը, որ իւր ծագմամբ ուրիշ նպատակների և շարժառիթների հետ էր կապուած:

Այսպէս էլ բողոքական քարոզչութեան հետեւանքով ստեղծուել է դպրոցական հաստատութիւնների մի ամբողջ շնաց, և այդ ոչ միայն հաստատուեալների մէջ, հազարաւոր երիտասարդներ կրթելով Տաճկաստանի այլ և այլ հայաշատ կեդրոններում, ինչպէս և որբերի խնամատարութեան, բժշկական օգնութեան, աղքատութեան մեղմացման և առհասարակ ինքնուրոյն աշխատանքով ապրուստ ձեռք բերելու ձգտումը զօրացնելու մէջ: Մենք շատ բարձր ենք գնահատում ամերիկեան ժողովրդի օգնութիւնը այս վերջին ահաւոր պատերազմի ժամանակ, որին մասնակից

էին և շատ միախոնարական կազմակերպութիւններ, թէև ընդհանուրը այլ հողի վերայ յառաջ եկած. հազարաւոր, տասնհազարաւոր երախտներ, կանանց և հարուածեալներ ի նիւթական և բարոյական կեանքն ազատելով, կամ Լիպսիտսի ձեռքով հաստատուած որբանոցներ: Անհետեանք չէ մնացել և այս շփումներէ յառաջ եկած կրօնական խնդիրներ կենդանութիւնն ու հասկացողութիւնը: Բայց, կրկնում ենք, դրական այս արդիւնքները պայմանաւորուած չեն Հայոց եկեղեցու մէջ անջատողական շարժում յառաջ բերելու ձախ մտքով, որ տարաբախտաբար որոշ դեր է կատարում և այժմ Սիրիայում մեր հայրենագուրդ և գաղթական հայրենակիցների մէջ կաթոլիկ հաստատութիւնների, նաև բողոքականների կողմից: Մեծ եկեղեցիները աւելի մեծ և կարեւոր խնդիրներ ունին իրենց առաջ դրուած. իրենց ծոցում յառաջ եկած հակակրօնական շարժումների գէմ պաշտպանուել, որ հետզհետէ ընդարձակ ծաւալ է ստանում, կրօնի արդի հասկացողութեան և նորա սկզբունքների իրացման նոր ուղիներ գտնել կեանքի մէջ, հին և ընտիր գինին նորագոյն տիկերի մէջ բովանդակելով: Իսկ եկեղեցիների փոխադարձ յարաբերութիւնն ու օգնութիւնը անհրաժեշտութիւն է, բայց այդ պէտք է լինի միայն եղբայրական սիրոյ շարժառիթներով և ոչ այլ նպատակով:

2.

Մեր հայեացքը ընդհանուր գծերով պարզելով հանդերձ, անտես անել չենք կարող կատարուած իրողութիւնը, ունինք բաւական թուով կաթոլիկ և բողոքական համայնքներ իրենց անջատ և ուրոյն կազմակերպութիւններով: Բողոքական համայնքների նկատմամբ ասել կարող ենք, որ նրանց յարաբերութիւններն այժմ աւելի մեղմացած են և անջատական զգացմունքը թուլացած. հայ կաթոլիկներն էլ մեր եղբայրներն են լեզուով, անցեալի ստեղծագործութիւններով և ազգային շատ աւանդութիւններով կապուած ամբողջութեան հետ, մանաւանդ Միսիթարեանների զրական — գիտական գործունէութեամբ,

երկուսի վերայ էլ մենք նայում ենք իրեն և մեր ծոցից հեռացած հարազատների վերայ, ուրախութեան անխառն զգացումով ողջունել կարող ենք մերձաւորութեան, գործակցութեան իւրաքանչիւր մի քայլ: Եթէ մեզ վիճակուած է իրրե քրիստոնեայ ժողովուրդ ապրել և իրրե ուրոյն ամբողջութիւն մեր լուծման ձգել ընդհանուր մարդկութեան յառաջադիմութեան գտնձանակը, ապա այդ պիտի կատարուի Հայաստանեայց եկեղեցու պահպանութեամբ և նորա վերակենդանութեան պայմաններով, իսկ միւս հատուածների օժանդակութեամբ միայն՝ իրրե փոքրամասնութիւններ, այդ եկեղեցին է, որ պէտք է ոտքի կանգնեցնել իւր բարերար, բարոյական և քաղաքակրթական կենդանացուցիչ դերը շարունակելու համար: Ահա մեր քրտաբաց պատասխանը Ձեր զիմումներին:

Ի վերջոյ թոյլ տուէք շնորհակալ լինել Ձեր յարգալիւր շնորհաւորութիւնների և բարեմաղթութիւնների համար Ս. Հայրապետի ընտրութեան և յաթոռ բարձրանալու առթիւ, որ շատ է տարբեր Ս. Գրքի տառերն անգիր արած մի Ամիրխանեանցի վերաբերմունքից, որ հանգուցեալ Գէորգ Դ. ին վէճի էր հրաւիրում բողոքական ըմբռնումների ճշմարտութիւնը ապացուցանելու համար:

Ուրախութեամբ ընդունուեցաւ Նիւրն-կէնտի հայ աւետարանական եկեղեցիների որոշման լուրը՝ «Ս. Հաղորդութեան ատեն գործածել Առաքելական մայր եկեղեցիի սուրբ պատարագի արարողութիւնները»: Յանկալի էր աւելի մանրամասնութիւններ իմանալ այդ մասին:

Եղբայրական սիրով և ողջունիւ
ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԲԵՊՍԿ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
Էջմիածին

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ զեկտ. ամսոյ 1-27 օրերու ընթացքին Ս. Աթոռոյ ՏԳՈՐԷՆ Ժողովը ի նիստ գումարուեցաւ տասնեակէկ անգամներ, գլխաւորաբար զբաղելով Ս. Յարութեան տաճարի վերանորոգութեան կենսական և զժողովին խնդրով իսկ **Կրօնական Առեւտրային** երկու անգամ:

● Եր. 2 զեկտ. — Ս. Պատրիարքը, որ երեք օրերէ ի վեր Յօպլէ էր, այսօր վերադարձաւ Երուսաղէմ, ընկերակցութեամբ Տ. Ներսէս վրդ. և Տ. Եղիշէ արեւոյսի:

● Կիր. 3 զեկտ. — Ս. Պատրիարքը քարոզեց Ս. Յակոբեան մայր տաճարին մէջ, բնարան առնելով «ուս» մեկ կալ յաջօթա՝ խօսքը, բացատրեց թէ աղօթքին զգացումը կամ աղօթելու իղծը հոգեկան չափահասութեան ժամը կը ցուցնէ մարդուն մէջ, վասնզի Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մէջ լինելու տենէ՛ր ամենէն բնորոշիչ նշանն է բարոյական կեանքի:

— Որովհետեւ երկու տարի առաջ զեկտ 1ին էր որ՝ Ս. Ամենապատուութիւնը սկսաւ պատրիարքական պաշտօնին, այսօր, ըստ սովորութեան, տեղի ունեցան զահակալութեան երրորդ տարեդարձի առթիւ վանական ներքին հանդիսութիւններ: Ս. Պատարագի աւարտումէն վերջ, Ս. Պատրիարքը Միաբանութեան թափօրով առջնորդուեցաւ պատրիարքական մեծ դահլիճը, ուր հաւաքուած էր Ժողովուրդը՝ Լուսարարացեալ Տ. Մեսրոպ սրբազան՝ յանուն Միաբանութեան, և ընծայարանի և Ժառանգաւորաց Տեսուչ Տ. Տիրան վրդ. յանուն ուսանողութեան սրտառուչ ուղերձներ ըրին այս առթիւ, Ժառանգաւորները երգեցին, սիրուն ուղերձներ և արտասանութիւն մը ըրին նաև Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի օւնեւորէն տղեկ մը և աղջնակ մը: Ս. Պատրիարքը ամենուն պատասխանեց զգաճուած սրտով և մաղթանքներ ըրաւ ազգին և Ս. Աթոռոյն համար:

Երեկոյին միեւնոյն առիթով հանդիսական ընթրիք տեղի ունեցաւ վանքի մեծ սեղանատան մէջ, մասնակցութեամբ բոլոր Միաբանութեան, աշակերտութեան և պաշտօնէից: Ներկայ էին նաև քաղաքի Ժողովուրդէն կարգ մը յարգելի ազգայիններ: Ըստ ալ ուղերձներ ըրին նոյնպէս Տ. Մկրտիչ Աղաւունքի և Տ. Սմբատ սրբազաններ Տ. Նորայր վրդ. և Տօքթ. Գալպեան, որոնց ամենուն Ս. Պատրիարքը պատասխանեց շնորհակալութեամբ:

● Բչ. 4. զեկտ. — Ըստ հին տոմարի Ս. Կուսի ընծայման տօնին առթիւ, Միաբանութիւնը հանդիսական թափօրով գնաց Գեթսեմանի, գլխաւորութեամբ Տ. Սմբատ սրբազանի, որ և պատարագեց Աստուածամօր զերեղմանին վրայ եւ քարոզեց՝ ինքզինքը հաւատքով և գործքով Աստուծոյ ընծայելու քրիստոնէական պարտականութեան վրայ, մասնաւորապէս շնչտելով թէ իրապէս Աստուծոյ նուիրած կ'ըլլանք ինքզինք-

նիս, երբ ունենանք կարօտեալներուն հանդէպ անձնաբերութեան վարք մը:

● Ուր. 8 զեկտ. — Ս. Քաղաքիս կաթողիկ հայոց պատր. փոխանորդէն երէկ հաղորդագրութեամբ մը Պատրիարքարանիս ծանուցուած ըլլալով Գերերջ. Արքիմարեան պատրիարքի Ժամանումն ի Ս. Քաղաքս, այսօր Ս. Պատրիարք հօր կողմէ ն. Սրբազանութեան այցելեց փոխանորդ Տ. Մկրտիչ սրբազան Աղաւունքի, ընկերակցութեամբ Տ. Սերուբէ եւ Տ. Շաւարշ վարդապետներու:

● Եր. 9 զեկտ. — Գերերջանիկ Տ. Արքիմարեան սրբազան, այսօր, ընկերակցութեամբ տեղւոյս իր փոխանորդին և չորս վրդպտաց, այցելեց Ամեն. սրբազան Պատրիարք Հօր, որ ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ եւ Տ. Մկրտիչ սրբազաններու և վեց վարդապետներու պատուով ընդունեց համազգի քոյր հասարակութեան հոգեւոր պետը:

— Կէսօրէ վերջ, Սրբազան պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Սմբատ սրբազանի և Տ. Նորայր և Տ. Սիրոն վարդապետներու, փոխադարձ այցելութեան գնաց Գերերջ. Տ. Արքիմարեան Սրբազանի:

● Կիր. 10 զեկտ. — Ս. պատարագը մասնուցուեցաւ Ս. Յակոբեան տաճարի մեր վերնաշարի մատուռին մէջ: Քարոզեց Տ. Շաւարշ վրդ. որ բնարան առնելով Յովաննու Աւետարանէն ԺԲ. 29ի «Ասէին որոտումն լինել, կէսքն ասէին չընշտակ խօսեցաւ» բառերը. խօսեցաւ կըրօնի և գիտութեան ներքին աւելնութեան վերայ: Գանձեց ներկայացնելով իրրեւ ոչ թէ հակառակ այլ զիրար լրացնող զապափարաց զրուծիւններ. բացատրեց թէ հոգեով արթուն մարդը ամէն իրողութեան և երևոյթի մէջ պէտք է կարենայ տեսնել ոչ միայն բնութեան վիճակ մը լոկ, այլ նաև աստուածային յայտնութեան նշան մը:

● Դչ. 13 զեկտ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Սմբատ սրբազանի եւ եօթը վարդապետներու, այսօր, «մեծ արտօն» վրայ կատարեց հիմնարկէքի օրհնութիւնը վեց նոր միեւրանցներու, որոնք կը շինուին գլխաւորաբար միաբանից գումամբներով, եւ որոնք յետ անոնց մահուան, ըստ օրինի կը դառնան սեպհականութիւն Ս. Աթոռոյ:

● Եչ. 14 զեկտ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ սրբազանի, Տ. Եղիշէ արեւոյսի եւ զիւրանալետ Պ. Կ. Նուրեանի, այսօր գնաց Յօպլէ, կալուածական գործի մը քննութեան համար, եւ վերադարձաւ երեկոյին:

● Կիր. 17 զեկտ. — Ս. Յակոբեանց Մայր տաճարին մէջ քարոզեց Տ. Կիւրեղ վրդ. օրուան Աւետարանէն, (Ղուկ. ԺԲ. 1-9) առնուած մտածումի մը վրայ, և բացատրեց թէ դէպքերու կամ արկածներու զոհ գացած կեանքերէն պէտք է կարենալ հանել միշտ բարոյական դասեր, գլխաւորաբար կեանքի անկայունութեան մեծ դասը, եւ ըստ այնմ առաքելական գործերով եւ սրտագին ասպախարութեամբ որ և է ատեն պատրաստ գտնուիլ ընդունելու աստուածային կամքին կատարումը:

● Բշ. 18 զեկտ. — Յանուսն Ս. Պատրիարքին, այսօր, Տ. Գեորգ եւ Տ. Կիւրեղ վարդապետներ եւ Պ. Կ. Նուբեան ներկայ գտնուեցան յօգարկաւորութեանը՝ մեծ յարգանքով վայելող անդդիացի ընդհանուր զատարիակին, որ ինքնաշարժի մը արկածին զոհ գացած էր երէկ:

● Եշ. 21 զեկտ. — Ըստ սովորութեան Հարց եզրկատարացոց տօնին առթիւ, այսօր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. գլխադրի յարակից փոքրիկ մատուռին մէջ, որ նուիրուած է Ս. Մաւարայ, եզրկատարի մեծ ճգնաւորին, որ ապա եղած է Հայրապետ Երուսաղէմի: Այս մատուռը ազգային զգացման տեսակէտով կրկնապէս նշանակալից է մեղ համար, զի հոս թաղուած է ի վաղուց անտի Ս. Լուսաւորչի նշխարն մատուռք մը. և յետոյ այս նուիրական խցիկին մէջ է որ եկեղեցական պաշտամունքի աստիճանները ազգայն աղօթած են, իրենց ի Ս. Քաղաք աքսորանաց միջոցին, իրիկեան Հայրիկ և Իզմիրեան սրբազան:

— Սպանիական նոր հիւպատոս, Պ. Ժօզէ Անթոնի Պալինքանա այսօր, ընկերակցութեամբ փոխ-հիւպատոսին, առաջին այցելութիւնը տրւաւ Ս. Պատրիարք հօր:

● Ուր. 22 զեկտ. — Ս. Կոյսին յղութեան տօնին առթիւ, հանդիսաւոր «Հրաշափառ» կատարուեցաւ ի Գեթեմանի, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք հօր, որ եւ քարոզեց ըստ աւուրն պատշաճի: Ս. Կուսին յղութեան և Փրկչին ծննդեան տօներուն միջեւ ցոյց տուաւ տօմարական և հոգեկան յարաբերութիւնները. մասնաւորաբար շէտեց այն կէտը թէ Ս. Կոյսին յղութիւնը առաջին պահն է փրկագործութեան ծրագրին գործադրութեան, ըստ որում մաքուր ուխտի մը ծնունդը միայն պիտի կրնար Ըլլալ միջնորդ մեծ նպատակի մը իրականացման. բացատրեց հաւատքի սերնդագործման անսահման դերակցութիւնը մարմնական սերնդագործութեան վրայ, առաջինին մէջ մանաւանդ ցուցնելով քարոյական մեծութեանց սկիզբը:

● Շր. 23 զեկտ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ զիւանապետ Պ. Կ. Նուբեանի, փոխադարձեց սպանիական նոր հիւպատոսին այցելութիւնը:

— Երեկոյին, Ընծայարանի սրահին մէջ բանախօսեց Տ. Շաւարշ վրդ. նիւթն էր Քանդի քարոյականը:

● Կիր. 24 զեկտ. — Ս. Պատրիարքը, առաւօտուն կանուխ Յոպպէ մեկնեցաւ, Տ. Սմբատ սրբազանի և Տ. Սերոբէ վարդապետի ընկերակցութեամբ, տեղւոյ Ս. Նիկողայոս եկեղեցիին տօնախմբութեան առթիւ: Տ. Սերոբէ վրդ. պատարագեց, իսկ Ն. Ամենապատուութիւնը քարոզեց ըստ աւուրն պատշաճի: Ս. Պատրիարքը, Տ. Սմբատ սրբազան, Տ. Ներսէս, Տ. Յակոբ և Սերոբէ վարդապետներ ցերեկի ճաշի պատուասիրութիւնը ընդունեցին տեղւոյ երեկոյ աղագայիններէն Պ. Խաչատուր Թադէոսեանի տան մէջ:

— Երուսաղէմի մէջ, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան տաճարի մեր վերնաշարկ մասունքը, ուր քարոզեց Տ. Տիրան վրդ., օրուան

Աւետարանի կոչունքի առակէն ներշնչուած՝ բացատրելով թէ քրիստոնեան ինչպէս պէտք է առանց որ և է պատճառի կամ պատրուակի, պատրաստ գտնուի միշտ կտտարելու աստուածային օրէնքներէ իրեն համար սահմանադրուած կրօնական եւ բարոյական պարտականութիւնները կատարելու:

● Բշ. 25 զեկտ. — Ս. Ծննդեան Լատինաց տօնին առթիւ Ս. Տեղեաց քարտաւար Տ. Շաւարշ վրդ. եւ աւագ թարգման Տ. Հայրիկ վրդ. Բեթղէմէմ գացին ըստ սովորութեան, ի պարտաւորութենէ:

— Երեկոյին, Պատրիարքարանի մէջ զուամուրեցաւ կրօնական ատեանը. նիստի միջոցին, տեղւոյ Palestine Postի հասած հեռագրական յօւրէ մը խնցուեցաւ Ամերիկայի Առաջնորդ Տ. Ղեւոնդ Ս. Արքեպիսկոպոսի չարապետ մահուան կսկծալի գոյժը, որ սրտակեղք տղաւորութիւն գործեց Ս. Պատրիարքին և Ժողովական հարց վրայ: Ն. Ա., յոյժ զգածուած՝ «Հոգեւոց» արտասանեց և ի նշան յարգանաց և սիրոյ առ հանգուցեալն, նիստը փակուեցաւ:

● Գշ. 26 զեկտ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Լուսաւորապետ Տ. Մեսրոպ և պատրիարքական փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազաններու և ուրիշ վարդապետաց, Ս. Ծննդեան շնորհաւորութեան այցելութիւն տուաւ Լատին Պատրիարքարանը, Ֆրանչիսկեան Միաբնութեան և Անկիլիքան Եպիսկոպոսարանը. իսկ փոխանորդ սրբազանը, ընկերակցութեամբ չորս վարդապետներու, կէսօրէն առաջ եւ յետոյ այցելեց կաթոլիկ հայ և միւս հասարակութեանց և Միաբնութեանց:

Ամէն տեղ ծննդեան մաղթանքներուն խառնուեցան ցաւակցութիւն և տխրագոյց արտայայտութիւններ՝ Հանգ. Ղեւոնդ Սրբազանի մահուան համար:

● 28 զեկտ. — Ամերիկահայոց Կեղը. Վարչութեան ատենապետ Տ. Մամբրէ Ծ. վարդապետէ այսօր ստացուած երէկուան հեռագրի մը զարհուրանքով տեղեկացանք թէ տարաբախտ Սրբազանի սպանութիւնը տեղի ունեցած է չգատարագած միջոցին:

ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ կ'աճանագրենք հետեւեալ բաւականակաճ նուէրներ.

Մեծ Նոր Գիւղացի Այրի Տիկին Մարիամ Զիւնե, Լիւա Պաղ. 1: — Մեծ Նոր Գիւղացի Այրի Տիկին Խոնարհիկ Պէտրեանէ մասաղազին, Լիւա Պաղ. 1 եւ 300 միլս: — Մալկատցի Տիւր Սեփան Բանիկեանէ (յեռուսաղէմ) Լիւա Պաղ. 3: — Աղեմանցի Տիկին Պարկեսունի ձերեմեանէ Լիւա Եզրիւ. 1: — Սեմրէրիկէն (Ֆրանսա) Արժ. Տ. Յակոբ Բանանց Պոյանեանէ, Ֆրանս 10: — Երուսաղէմէն Օր. Երանուի Շէօմէկեանէ Սարկաւազ չորս թալիկ: — Երուսաղէմէն Տիգրանկեցի Տիկին Բագունի Գաւազարդեանէ Ս. Գլխադրի համար ինքնաճեղատգործ վարձայր մը:

Տ. ՂԵԻՈՆԴ Ա. ԱՐՔԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆԻ

Սիմոնի ներկայ թիւը մասնւոյն յանձնուած, և տպագրութիւնը մօտ էր արդէն լրանալու, երբ հեռագիրը երէկ (26 զեկտ.) բերաւ մեզի սարսռազդեցիկ գոյժը թէ Ա. մերիկահայոց Առաջնորդ Տ. Ղեւոնդ Արքեպս. Դուրեան երկու օր առաջ, կիրակի, սպաննուած է նիւ Եօրքի եկեղեցիին մէջ, պաշտամունքի միջոցին (*):

Մանրամասնութիւնք կը պակսին անշուշտ տակաւին. և մենք ի դուր միամտութիւնը ցանկացինք ունենալ գիշեր մը և ցերեկ մը տկնկալելու թէ յաջորդ հեռագիր մը կրնար հասնիլ հերքելու համար սոսկալի լուրը. և սակայն կը զգանք այլ ևս թէ կը գտնուինք արդէն ցաւազին և ահաբեկ իրականութեան մը առջև, ողբալու համար կտրուալը բազում առաւելութիւններով զարգարուած ընտիր Հովիւի մը, որ զանազան պատահութիւններով և պաշտօնաւարութիւններով արժեցուցած էր ցարդ ինքզինքը, և որ, վստահ էինք թէ լայնագոյնս ստացուած փորձառութիւններու շնորհիւ պիտի կարենար հետզհետէ հանդիսանալ Հայ եկեղեցւոյ ամենէն մեծարժէք գէմքերէն մին:

Բառ չունինք յայտնելու համար հոս մեր զայրոյթն ու զգուսնքը անորակելի այս եղեռնին համար. ու կը յայտարարենք անվերապահօրէն թէ ինչ էր ալ ըսել կարելի ըլլար ինպաստ և նոյն իսկ ընդդէմ այն կեցուածքին և ընթացքին, զորս ի յայտ բերու անիկա իր այս վերջին պաշտօնաւարին մէջ տանէ մը ի վեր մանաւանդ չըդթայակերծուած կուսակցական խնդ և խեղ ծայրայեղութեանց մէջտեղ, ինքզինքը մարդ զգացող և փոքր ինչ խելք ու խիղճ ունեցող որ և է մարդկային էակի զգացման և դատումին առջև չի կրնար բնաւ արդարանալ այս ոճիրը, որ ահաւելի է պարզապէս:

Մեծ է կորուստը, զոր վայրագօրէն դործուած այս եղբայրասպան արարքը կը պատճառէ Ազգին ու եկեղեցիին. պատուական ընտանիքի զաւակ, ընդունակ, պատրաստուած, ամէն տեղ իր հօտէն և օտարներէն լայնօրէն սիրուած և յարգուած, իր անձով և գործունէութեամբ առ հասարակ գնահատուած, կեանքի ամենէն հասուն և ժիր տարիքին մէջ՝ ապագայի յոյսերով ալիլ, խօսքի և գրչի տէր, տպաւորիչ և պատկառելի եկեղեցական մըն է որ իրմով կ'անհետանայ՝ իրեն նմաններուն դեռ այնքան կարօտ մեր ազգային կեանքի ծոցէն:

Բայց աւելի քան այդ կորուստը, անհունապէս մեծ և զարհուրելի է կորանքը, զոր ամէնքս ազգովին կ'ունենանք սահմակեցնող այդ իրողութեան առջև: — Քրիստոնէական քաղաքակրթութեան ամենէն պայծառ մէկ աշխարհին մէջ, որուն ժողովուրդը և կառավարութիւնը մեր ցեղին և անոր գծախտութիւններուն հանդէպ ամենէն աւելի կարեկցութիւն և մեր ճակատագրին նկատմամբ ամենէն աւելի մարդասիրութիւն ցուցնողներէն են եղած վաղուց, ինչպէս հայ մը կամ հայեր սիրտ կ'ընեն, Աստուծոյ Տան մէջ և աստուածային պաշտամունքի միջոցին դաշոյն բարձրացնել սպաննելու համար մարդ մը, չըսելու համար իրենց ազգակից մը և իրենց հոգեւոր Հովիւը: Հին հեթանոսութեան մէջ մահապարտը յաճախ ճիգ կ'ընէր մեհեան ապաստանելու, զի հասարակաց զգացումը կեանքը անրոնաբարելի կը նկատէր հոն. իսկ մեր մէջ, Աւետարանի վրայ և Քրիստոնէութեան անունով երդուող ազգի մը մէջ, կը գտնուին ահա մարդիկ, որոնք ոճրագաւ նենգամտութեամբ ներս կը մտնեն Աստուծոյ տաճարէն, աստուածային սեղանին առջև մարդասպանութեան սրբապղծութիւնը գործելու համար:

Ի՞նչ հոգիով ասկէ վերջ Հայ մը կրնայ նայիլ Ամերիկացիի մը աչքին մէջ, բայց ի՞նչ երեսով մանաւանդ Հայեր այսուհետեւ պիտի կրնան խօսքն ընել օտարներէ իրենց վրայ դործուած խժոժութեանց . . .

Բայց ո՞վ, վերջապէս, ազգին անուան վրայէն պիտի ջնջէ սրբէ մեր ձեռքով անոր ճակտին դրուած այս նախատինքն ու դատակնիքը... կայնացած եղբոր մը ձեռ-

(*) Այս գրութեամբ տպարան յանձնուած և շարուած էր արդէն. երբ Ամերիկայի Կեղր. Վարչութեան ատենապետ Տ. Մամբրէ Ծ. Վարդապետէ ընդունեցինք մահազդ հեռագիր մը, որմէ անհուն կսկիծով կ'իմանանք թէ հէք Սրբազանը սպաննուած է պատարագած միջոցին:

քով զարնուած Սերենիւրու կամ «Տաճարին ու սեղանին առջեւ սպանուած» նոր ոմն Զաքարիայի այս արիւնը արգեօք . . . իցիւ, բիրտ անգամ իցիւ . . .

Ո՛վ սակայն պիտի կարենայ տալ մեզի յոյսի դոյշն նշոյլ մը թէ այնքան անպարտօրէն հեղուած այս արիւնը պիտի կարենայ իջնել իրրեւ ցօղ քաղցրութեան ի վերայ կատաղի ունաց կիրքերու, որոնք չեն դադրիր ո՛հա դեռ մորկիւէ այս չարաբաստիկ ազգին կեանքը. ո՛վ պիտի համարձակի թեթեւ երաշխիք մը ներշնչել ամէն օր նահատակուող այս եկեղեցիին՝ թէ իր արժանաւոր պաշտօնեաներուն մէկուն չարազէտ մահը կարենայ թերեւ լինել առիթ և պատճառ որ մարդիկ սիրտ ունենան անդրադառնալու ողորմելի այն կացութեան, որուն մատնուած է Հայութիւնը, իր ներքին եղբայրասպանութիւններովը նշաւակ դառնալով արար աշխարհի այսպանքին և նոզկանքին . . .

Աստուծոյ է միայն գիտելի . . .

Մենք երկիւղած սիրով կը խոնարհինք՝ ամէն բանէ առաջ Հայ եկեղեցւոյ գաղափարին և Մայր Աթոռոյ սկզբունքին համար զոհուած խեղապէս անձնուէր պաշտօնակցի մը անուան և յիշատակին առջեւ, եւ ազօթելով իր յաւէրժական հոնգստեանը համար կը պաշտօնինք իր հոգեոյն հայցել Ամենակալէն՝ այցելել տառապած այս ազգին ու ժողովուրդին կեանքին ու բախտին:

Կ Ե Ն Ս Ս Պ Ի Ր Ա Կ Ա Ն Ն Օ Թ Ե Ր

Ծնած է Կ. Պոլիս, իւսկիւտաք, 1881ին. աւագանի անունն էր Գառնիկ. Հայրն էր երկաթագործ, բարի Հայ մը, մայրը՝ առաքինի տիկին մը, որ ողջ է դեռ, և է հօրաքրոջ դուստր հոգեւոյն Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարք Դուրեանի. այդ պատճառաւ Դուրեան կոչուեցաւ իրենց ընտանիքը, հաւանութեամբ բուն Դուրեանց: Նախնական ուսումը ստացած էր Մկիւտարու թաղային վարժարանաց մէջ, և յետոյ, քանի մը տարիներ, Քերպէրեան վարժարանի մէջ: Դպրեւանք ընդունուեցաւ 1898 ին, Տ. Եղիշէ Սրբաղանի փոխ-վանահայրութեան ատեն. և յառաջացած տարիքին և ուսումնական վիճակին համար դասակից եղաւ չորս տարիներէ ի վեր արգէն դպրոցական ընթացք բոլորող քաղաքացաց դասարանին, որուն անդամներէն էին Կ. Պոլսոյ այժմեան Տ. Մեսրոպ Ս. Պատրիարքը, և Սահակ Ստապալեան, Երուանդ ֆէրտաճեան (այժմ եպօ.), Արտաւազդ, Կորիւն վրդ.ներ, և որոնց վրայ հետզհետէ աւելցան, Գաբրիէլ և Գր. Պալաքեան վրդ.ներ (այժմ եպիսկօ.) և Եղիշէ վրդ. Խաչերեան: Սարկաւազ քննադրուեցաւ 1899 ին, արեգայ՝ 1901 ին, վարդապետութեան դաւադան ընդունեց նոյն տարին՝ միշտ հոգ. Տ. Եղիշէ Սրբաղան Դուրեանէ. 1908 ին ծայրագոյնութիւն ընդունեց հոգ. Իդմիլեան Ս. Պատրիարքէ. եպիսկոպոսութիւն՝ 1913 ին, հոգ. Տ. Գէորգ Ե. Կաթողիկոսէ, և արքեպիսկոպոսութիւն՝ ներկայ Ս. Հայրապետէն Ամենայն Հայոց՝ 1933ին — Արմաշու Դպրեւանոց ընթացքը աւարտելէ անմիջապէս վերջ փոխադրուեցաւ Կ. Պոլիս, և Ազգ. Պատրիարքարանի մէջ անձնական գիււանի և կրօն. փողովոյ քարտուղար եղաւ հոգ. Օրմանեան Սրբաղանի օրով. ապա անգամ եղաւ Կրօնական Ժողովոյ, ինչպէս յետոյ ևս քանիցս, նոյն ատեն տարիներով վարելով Գատրգիւղի Ս. Թադեւոս եկեղեցւոյ քարոզչութիւնը: Երկար ատեն վարեց նաև պատրիարքական փոխանորդի պաշտօն՝ Օրմանեան, Իդմիլեան, Դուրեան և Արշարունի Պատրիարքներու օրով: Յետոյ առաջնորդ ընտրուեցաւ Ազգիանուպոլսոյ, ուր կը գտնուէր Պալքանեան պատերազմի ատեն, երբ քաղաքը պաշարման ձգնաժամ անցուց. յետոյ, կարճ միջոց մը Կ. Պոլիս մնալէ վերջ առաջնորդ ընտրուեցաւ Զմիւռնիոյ, երբ քաղաքը յոյն տիրապետութեան ներքեւ էր. հոն գտնուեցաւ քէմալական գրաւումի տեներ, և վերջին աղէտքի օրերուն գրեթէ հրաշքով չօղոպրելով աներկեան մահէ՝ անցաւ Աթէնք, ուր մնաց ատեն մը. ապա կանչուեցաւ Հոգեւոր Հովիւ Մանէսթիթի, ուսկից ի վերջոյ մեկնեցաւ Ամբրիկա, առաջնորդ ընտրուած ըլլալով տեղւոյն Երեսփ. Ժողովէն — Քաջ քարողիչ էր: Յաճախ ծածկանուէրով դրած է նաև ազգ. թերթներու մէջ՝ եկեղեցական և հասարակագիտական նիւթերու վրայ. Զմիւռնիա եղած ատեն փորձեց հրատարակել կրօնաթիւրթ մը, որ սակայն կարճատև եղաւ: Հրատարակած է «Մկրտութեան Խորհուրդը» տետրակ մը, որ Դպրեւանքի իր շրջանաւարտութեան քէզն էր, «Զօրս աւետարաններու ծագումը եւ վաւերականութիւնը» տետրակ մը, և վեց հատոր քարոզչներ որոնք լաւ ընդունելութիւն գտան: Գրած է նաև «Ս. Գրոց Բնապատմութիւնը», մեծ մասամբ «Լոյս» կրօնաթիւրթի մէջ՝ Ունէր դեռ քանի մը անտիպ գրուածքներ, աւելի քարոզարգրութեան վերաբերեալ: Ունէր դուռ ձայն, արքեան հասակ, շնորհալի կերպարանք, կենցաղազէտ բարք և կրօնաւորական լրջութիւն:

Proprietor — His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor — Father Karekine Bulbulian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.